

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Erhverv i Århus

1735

Ved Poul Enemark

*Udgivet
af
Århus byhistoriske Udvalg*

UNIVERSITETSFORLAGET
I ÅRHUS
1963

ERHVERV I ÅRHUS

1735

ERHVERV I ÅRHUS

1735

Indberetninger om byens økonomiske tilstand

SAMLET OG KOMMENTERET
AF
POUL ENEMARK

Udgivet af
Århus byhistoriske Udvalg

UNIVERSITETSFORLAGET I ÅRHUS
1963

FORORD

»Erhverv i Århus 1735« er den niende bog, Byhistorisk Udvalg udgiver, siden udvalget trådte i virksomhed i 1956. De højst forskellige bøger er et vidnesbyrd om, hvor mange sider af historien selv en enkelt bys udvikling kan belyse. »Erhverv i Århus 1735« dækker en side af byens historie, som udvalget ikke hidtil har taget op; men netop den økonomiske baggrund er vigtig for forståelsen af bysamfundets liv, og det er derfor en glæde for udvalget, at bibliotekar, cand. mag. *Poul Enemark* har villet påtage sig det brydsomme arbejde at samle og kommentere de aktstykker, som bogen rummer.

De fyldige kommentarer og de mange forklarende noter giver udgaven en særlig værdi. Ikke alene betyder de, at forståelsen af aktstykkernes indhold lettes; men de har også deres betydning ved at placere tilstandene i Århus i forhold til tilstandene i det øvrige land. Byhistorisk Udvalg retter en oprigtig tak til bibliotekar *Poul Enemark* for det – trods det beskedne omfang – meget tidkrævende arbejde, der er udført.

Århus, i april 1963.

På Byhistorisk Udvalgs vegne

RUDOLF JENSEN

INDHOLD

Indledning	9
Magistratens indberetning	19
Kommentar til magistratens indberetning	26
Borgerskabets indberetning	34
Kommentar til borgerskabets indberetning	42
Tolderens indberetning	52
Kommentar til tolderens indberetning	54
Heste- og studehandlernes klage	58
Kommentar til heste- og studehandlernes klage	59
Stiftamtmandens svar på kollegiets spørgsmål	61
Kommentar til stiftamtmandens svar på kollegiets spørgsmål	67
Stiftamtmandens indberetning	70
Kommentar til stiftamtmandens indberetning	72
Peder Laasbyes skrivelse	75
Konklusion	76
Billedfortegnelse	79

INDLEDNING

Merkantilismens synspunkter præger allerede regeringens politik under Chr. IV. Ædle metaller skulle i videst muligt omfang tilføres landet eller produceres inden for monarkiet. Således oprettedes i 1623 sølvværket i Kongsberg i Norge. For at opnå den eftertragtede gunstige handelsbalance havde man først stimuleret den indbringende landbrugseksport, men da højkonjunkturen hørte op, og landbrugspriserne begyndte at dale henimod 1630, søgte man i stigende grad at begrænse industriimporten gennem oprettelse af indenlandske industrier. I 1620'erne holdtes et klædemanufaktur og et silkeværk i gang. Sæbemanufaktur, saltsyderi og sukkerrafinaderi forsøgtes også. Handelen skulle bringes over på danske hænder og organiseres i kompagnier, der støttedes ved monopoler. I 1616 oprettedes det første aktieselskab, et ostindisk kompagni, 1621 en række saltkompagnier i provinsbyerne. Hertil kom et islandsk kompagni, som 1620 blev aktieselskab og 1623 fik stapelplads i Glückstadt. Den indenlandske produktion stimuleredes ved tilskud til anlæg af manufakturer, fagfolk tilkaldtes fra udlandet, og afsætningen af de indenlandske produkter støttedes ved tilførsel af billige råvarer og beskyttedes af protektionistiske toldsatser eller importforbud for de konkurrerende varer fra udlandet. Disse principper spores allerede i toldrullen 1643, men træder tydeligere frem i de følgende 1651 og 1655. Manufakturpolitikken og interessen for tilgang af faglært arbejdskraft fra udlandet skabte imidlertid brydninger med de gamle håndværkslav. Allerede i 1613 havde Chr. IV ophævet alle lav, men i 1621 blev de atter oprettet, dog med fri adgang til at blive mester, hvilket vanskeligt lod sig overholde. Ved to forordninger af 23. december 1681 og 6. maj 1682 søgte man lavsvedtægterne ændrede for at lette adgangen for nye mestre. Regeringens synspunkter nåede dog kun i begrænset omfang ud i provinsen, hvor manufakturerne heller ikke rigtig fandt

Jeg vil gerne her fremsætte en varm tak til *Byhistorisk Udvalg* i Århus, der har muliggjort udsendelsen af denne lille publikation. Samtidig retter jeg en hjertelig tak til overarkivar *Vagn Dybdahl* for værdifuld bistand ved bogens opsætning og til museumsdirektør *Helge Søgaard* og museumsinspektør *Gunner Rasmussen* for gode råd og betydningsfuld assistance ved udvælgelsen af billedstoffet. En speciel tak gælder sidstnævnte, der har fotograferet en række af billederne beregnet på bogen.

grobund, og adskillige provinslav levede videre mere eller mindre under de gamle former.

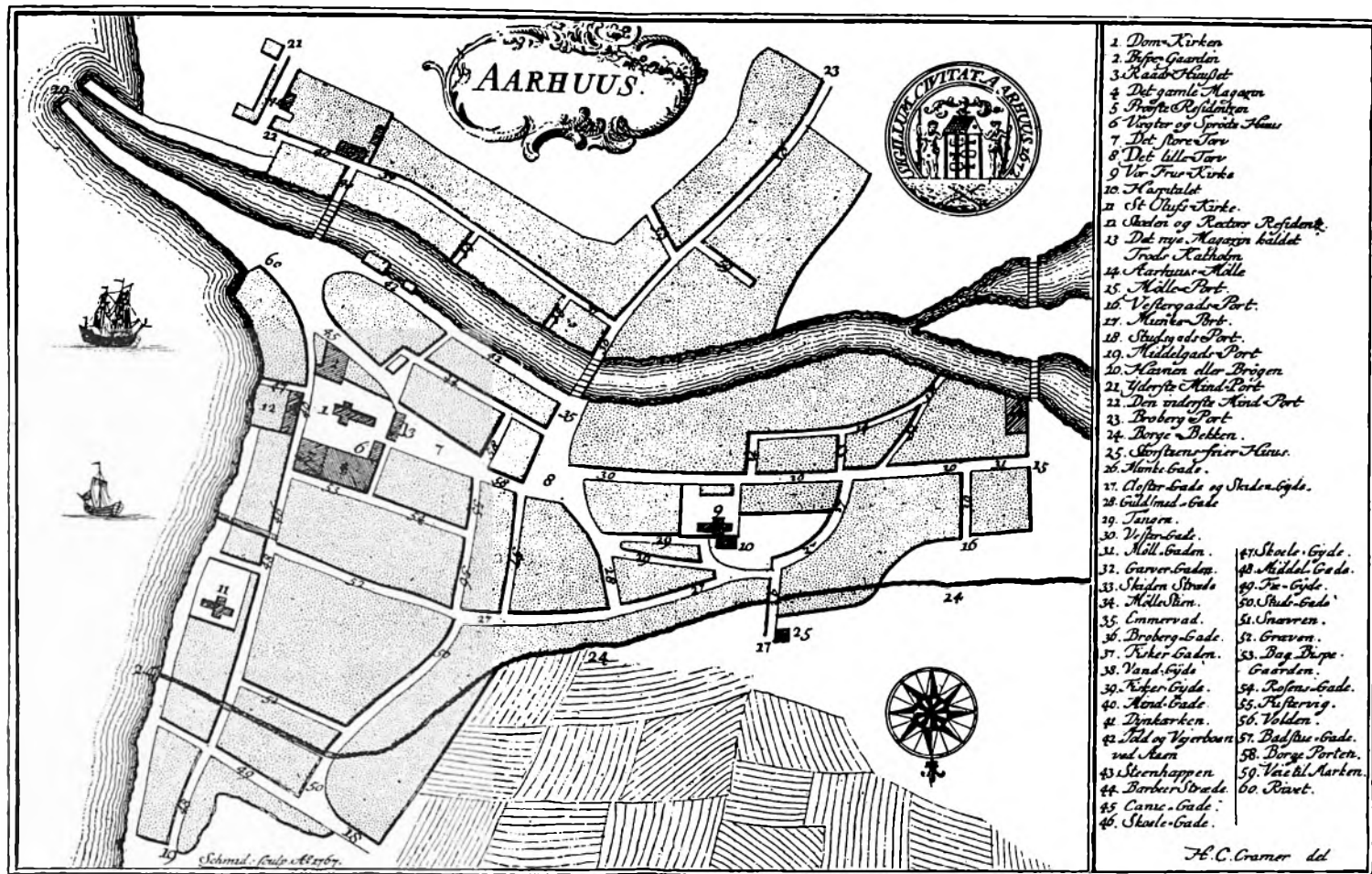
Disse merkantilistiske ideer trådte noget tydeligere frem i regeringens politik i løbet af 17. årh. og beg. af 18. årh., og nye typer af manufakturer skød op fra tid til anden, medens man stadig forsøgte at genoplive de allerede nævnte. Fra 1730'erne glider man imidlertid ind i en ny fase, en mere målbevidst protektionistisk periode med stadige regeringsindgreb og forsøg på en udpræget planøkonomi for det dansk-norske samfund med den hensigt at ophjælpe en hjemlig industri¹.

Det blev navnlig hovedstaden, der nød gavn af regeringens foranstaltninger. Da indførelsen af vore fire vigtigste importartikler, »de 4 species«, nemlig vin, druebrændevin, tobak og salt 1. juni 1726 monopoliseredes for København, var det et direkte slag for provinsbyerne, især Ålborg, der havde en ret betydelig saltimport til saltning af Limfjordssild². Byen opnåede ganske vist en begrænset oplagsret for salt, men i 1735 klager Ålborg dog over virkningerne af denne forordning³. I 1730 var Københavns monopol ganske vist faldet bort, men da en del af tolden refunderedes, hvis varerne videre-sendtes til provinsbyerne, forblev den københavnske import dog begunstiget. Samtidig (4. juli 1726) udvidedes den eksisterende toldfri transitoplagsret i København ganske betydeligt, så der skabtes et virkeligt kreditoplag for en række varer, hvilket bibeholdtes i toldforordningen af 1732⁴. Denne toldforordning betegner ikke i sammenligning med den tidligere af 1691 nogen afgørende vending i protektionistisk retning, men de ændrede signaler skulle snart vise sig. Allerede 8. september 1730 var indført importforbud mod udenlandsk jern (det drejede sig navnlig om svensk jern) til beskyttelse af de norske jernværker⁵, og fra 1734 fulgte lige til den nye toldlov 1762 en regn af forordninger om forhøjede toldsatser og forbud mod indførsel af en lang række varer af hensyn til påbegyndt indenlandsk produktion⁶. I 1737 indførtes f. eks. forbud mod indførsel af »småt salt«, da der var oprettet et saltværk i København⁷. Det blev dog ikke nogen succes. I febr. 1739 må kongen »med Mishag bemærke, at Kjøbmændene istedetfor at fremme Afsættningen af det indenlands tilvirkere salt, hæmme den og forskrive fremmed Salt«⁸. Man ønsker indberetning om, hvor meget salt, der årligt kunne forbruges i stifterne. Yderligere oplysninger udbedes i aug. samme år⁹. I 1743 pålægges det stifterne at tage visse kvanta fra saltværket i København. I Mariager og Horsens nægter købmændene at modtage saltet, og i 1744 må man atter give saltimporten fri¹⁰. Også landbruget nød godt af beskyttelseslovgivningen; den 16. septbr. 1735 udstedtes forbud mod import af korn og kornvarer til Danmark og det søndenfjeldske Norge for at hæve de lave kornpriser. I 1737 op-

rettedes Almindeligt Magasin, som skulle aftage produktionen især af tekstilvarer fra fabrikanterne og afsætte til kræmmerne. Der indsamledes penge til at starte magasinet til dels i form af forskud mere eller mindre frivilligt fra store dele af befolkningen, som derefter fik ret til senere at tage varer hjem derfra til det indskudte beløb¹¹. Da magasinet havde vanskeligt ved at afsætte, forhøjedes nov. 1739 en lang række toldsatser for tekstilvarer og andre (ikke mindre end 38) måtte kun afsættes i Danmark, hvis attest fra magasinet godtgjorde, at de ikke kunne leveres fra danske fabrikker¹². Da kræmmerne smuglede varer, som de påstod at have haft på lager fra før forbudet, blev det påbudt dem at udføre disse varer. En sådan ordre til købmand Kiersgaard og borgmester Basballe i Århus foreligger. I 1745 må magistraten i Århus bevidne, at der rimeligvis ikke er forbrugt flere alenvarer i byen, end købmændene angav, da der var ret få, der handlede fra åben bod med disse varer. Man har undret sig over de små bestillinger fra magasinet¹³.

Også kompagnierne fik vind i sejlene igen. I 1732 oprettedes det asiatiske kompagni, som foruden at overtage handelen på Ostindien efter det tre år tidligere ophørte ostindiske kompagni skulle begynde handel på Kina. I 1733 købtes St. Croix af Frankrig, og året efter fik det vestindiske kompagni ny oktroj og næsten monopol på sukkerhandelen i Danmark og Norge¹⁴. Til gavn for skibsfarten var i 1726 oprettet Det kgl. oktrojerede Sø-Assurance Kompagni, det første danske forsikringsselskab, og til finansiering af de mange foretagender åbnedes i 1737 den første danske bank, Assignations-, Vexel- og Lånebanken i København¹⁵. Til at bringe system i hele denne planøkonomi oprettedes i 1735 det såkaldte General-Landets Økonomi- og Kommercekollegium¹⁶. For at give det nye kollegium den fornødne information blev ved reskript af 25. juni 1735 indhentet indberetninger gennem stiftamtmandene om de forskellige amters og købstæders økonomiske tilstand, og de stillede spørgsmål er naturligvis formulerede i tidens merkantilistiske ånd og med henblik på den netop skitserede politik, som man altså agtede at slå ind på.

Befolkningstallet i de danske købstæder i 1735 har ikke været stort. Det gjaldt især provinsbyerne. Mens Københavns befolkning efter enevældens indførelse i 1660 voksede fra ca. 30.000 til ca. 76.000 før branden i 1728, gik provinsbyernes indbyggertal tilbage i de første årtier under enevælden. I 1672 havde Ålborg, Helsingør, Odense og Århus henholdsvis 4181, 4033, 3808 og 3474, Viborg 2704, Roskilde, Randers og Ribe ca. 2000 indbyggere, resten var mindre. Ved næste tælling i 1769 havde Odense 5209, Ålborg 4160, Århus 3597, Helsingør 3381, Randers 2718 og Horsens og Fredericia godt 2500, resten færre beboere. Odense, Randers, Horsens og Fredericia kan notere en stærk stigning, mens Viborg og Helsingør er gået tilbage. For Ålborg og Århus

1. Dom-Kirken
2. Bøfve-Gaarden
3. Raab-Høuset
4. Det gamle Nagoren
5. Prestes-Residenten
6. Vester og Jydske Hus
7. Det store Torv
8. Det lille Torv
9. Vor Frue Kirke
10. Hospital
11. St. Olaf's Kirke
12. Skolen og Rectors Resident
13. Det nye Nagoren kaldet Trade-Katholm
14. Aarhus-Nalle
15. Mallev-Port
16. Vestergade-Port
17. Meent-Port
18. Studsgade-Port
19. Middelgade-Port
20. Kaanen eller Brøgen
21. Yderste Mønd-Port
22. Den indreste Mønd-Port
23. Broberg-Port
24. Borge-Bekken
25. Skovstue-frøe Hus
26. Nørre-Gade
27. Kloster-Gade og Skolen-Gade
28. Guldmed-Gade
29. Tangen
30. Vester-Gade
31. Møll-Gaden
32. Grøner-Gaden
33. Skolen Strøde
34. Møll-Strøen
35. Emmervad
36. Broberg-Gade
37. Kirke-Gaden
38. Vand-Gjæde
39. Kirke-Gjæde
40. Mønd-Gade
41. Dyrskæken
42. Told og Væretoven ved Aaen
43. Stenhammen
44. Barber-Strøde
45. Carre-Gade
46. Skule-Gade
47. Skule-Gjæde
48. Middel-Gade
49. Frø-Gjæde
50. Skule-Gade
51. Snarven
52. Grøven
53. Bag Børge-Gaarden
54. Rosen-Gade
55. Følstering
56. Volden
57. Badstue-Gade
58. Borge-Porten
59. Væ til Markten
60. Røvet

H. C. Cramer del

Kort over Århus by i Pontoppidan: Danske Atlas IV 1768 udført af H. C. Cramer (1699–1764), der selv var århusianer og navnlig har gjort sig bekendt som forfatter til en regnebog: *Aritmetica tyronica*, som netop udkom 1735 (Dansk biogr. Leksikon).

Kortet her fra Aarh. g. Tid. I p. 120. Nord vender nedad!

er tallet omtrent uændret, hvilket dog ikke er ensbetydende med, at befolkningstallet behøver at have været konstant perioden igennem. Tiden fra ca. 1680–1709 var som helhed opgangsår for provinsbyerne. Borgerskabsprotokollen for Århus viser, at mange har taget borgerskab. Dette tal dalede noget under den store nordiske krig 1709–20, men ligger atter højt i 10-året før 1735; derefter falder det imidlertid mærkbart. Alb. Olsen, der har beregnet borgerskabstabeller for en lang række byer, bl. a. Århus på grundlag af borgerskabsprotokollen, mener, at en bys vækst og nedgang i folketal kan læses næsten direkte af bevægelserne i borgerskabslisterne¹⁷. I så fald har Odense haft en jævn stigning perioden igennem, mens Århus' folketal må have undergået svingninger. Hvis man tør antage, at konsumptionsafgiftens størrelse giver en nogenlunde rimelig forestilling om forholdet mellem byernes folketal, har Ålborg og Århus omkr. 1700 været noget større end Odense, et forspring, der er halet ind omkr. 1720¹⁸. Der er således sikkert grund til at antage, at Århus' indbyggertal i 1735 har været noget større, end det var i 1769. Når befolkningen i byen i 1739 anslås til 6000, er dette dog for højt. I 1737 var der 930 næringsdrivende¹⁹. Ålborg, Odense og Århus har måske talt 4–5000, Helsingør lidt færre. Stavnsbåndets indførelse 1733 har muligvis medvirket til befolkningstallets nedgang eller stagnation i en del provinsbyer. Købstæderne havde nemlig negativ befolkningstilvækst og var således henvist til ny tilgang for at holde indbyggertallet oppe, og for Århus var netop tilgangen fra oplandet procentvis ualmindelig stor²⁰.

Det var navnlig den økonomiske tilstand i disse små købstæder, man tilsigtede at få klarlagt ved de ifølge reskriptet af 25. juni 1735 udsendte spørgeskemaer. I de indberetninger, der affødtes af denne rundspørge, er bevaret et langt fyldigere og mere detaljeret kildemateriale til belysning af de økonomiske forhold i vore købstæder, end man kan opvise for nogen tidligere tidsperiode. To faktorer har imidlertid været af afgørende betydning for de oplysninger, der er overleveret gennem indberetningerne fra 1735: Hvad har regeringen interesseret sig for at få at vide, og hvad har det været bybefolkningen magtpåliggende at bringe til regeringens kundskab? Spørgsmålenes formulering, der som nævnt er udtryk for regeringens økonomiske politik, må naturligvis blive retningsgivende og afgrænsende for karakteren af de oplysninger, der kommer frem. Befolkningens svar må, måske med undtagelse af enkelte objektive fakta, som helhed få udpræget subjektiv karakter. I hvor høj grad man tør fæste lid til indberetningernes udsagn, må derfor afhænge af, om byernes befolkning har ønsket at fremstille den økonomiske tilstand i et særligt lys, og i så fald hvorledes, samt i hvilket omfang denne subjektive hensigt kan have tilsløret de faktiske forhold. At der er en gennemgående umiskken-

delig tendens til at fremstille de økonomiske forhold i købstæderne endnu ynkeligere og fattigere, end de sikkert har været, i håb om fordelagtige regeringsændringer, mildere skattebyrder m. m. er forlængst iagttaget. Denne tendensiøse holdning behøver ikke at være lige fremtrædende i alle indberetningerne. Her skal blot offentliggøres indberetningen fra en enkelt købstad, Århus, ledsaget af sporadiske forsøg på at veje nogle af de i teksten fremførte påstande.

De i reskriptet af 1735 stillede spørgsmål var følgende:

1. Angaaende et hver Amts tilstand beskaffenhed og Producter.
2. Hvorudj Enhver Byes og Districts handel, Negotie, handtering og Næring bestaar.
3. Om samme har aftaget eller tiltaget og hvad dertil kand være Aarsag?
4. Angaaende Vores ved Søen beliggende og til Vands Negotierende Provincer og Byer, maae i Særdeelehed indhentes efterretning, om der indog ud-Gaaende Vahre, Ved egne eller fremmede Skibe bliver førte? hvorleedes et hver Steds Skibs fart er beskaffen, hvor mange og hvor stoore Skibe ved hvert Sted befindes? hvor deres fart egentlig Gaar hen? og hvor udj Deres Befragtning frem og -tilbage bestaar? Liigeledes skal og indberettes hvad egentlig føres til og fra Land steederne.
5. Om nogle, og hvad slags fabriquer eller Manufacturer, det være sig under hvad Nafn det vil, udj eenhver hvad Stand de ere om der tilforn har været andre, og hvad slags, af hvad aarsag de have aftaget eller ere ganske undergangne.
6. Om hvorleede og til hvem Privilegia i saamaade ere udgifne? [af] hvilcken beskaffenhed om de ere Monopoliske [ex] Clusiva; hvilcke der [ere] paa en vis tiid? og hvilke de ere bestandige.
7. Hvilcke og hvormange slags Societeter og Laug Eenhver By og Province haver Saavel som og tallet paa Kiøbmænd, Kræmeere, handverchsfolch, og alle Dem, Der Driver handel, samt omtrent der[es] tilstand, saaviit viides kand? Om Hantverchsfolck fattes dem, og hvad slags.
8. Om der ere jndbyggere noch til at dyrcke Landet, om Landvæsenet og agerdyrchelsen icke kunde være at forbedre, hvad begge deele maatte fattis.

Negotie = handel, købmandskab i store partier i modsætning til kræmmernes handel. fabriquer eller Manufacturer = datidens industrivirksomheder. De to benævnelser anvendtes hyppigt i flæng. Strengt taget kunne man vist kun tale om fabrik, hvis der anvendtes ild. ex Clusiva = udelukkende. Societeter = her i betydningen handelselskaber.

Af disse spørgsmaal angår nr. 2-7 Århus købstad, hvorfor stiftamtmanden udbeder sig en erklæring herom af magistraten. Denne indskrænker sig til at besvare punkterne 5-7 (magistratens indberetning) og vedlægger som bilag 1 en udtalelse fra 24 af de »Bedste og formuende« købmænd i byen om punkterne 2-4 (borgerskabets indberetning). Som bilag 2 følger en specifikation fra toldereren til særlig besvarelse af punkt 4 (tolderens indberetning), og endelig som bilag 3 en klage fra en række stude- og hestehandlere over landboernes indgreb i deres erhverv (heste- og studehandlernes klage). Dette vedkom for så vidt ikke indberetningen, da denne handel ikke betragtedes som byerhverv, men i sin klage over landprang lå skrivelsen på linie med magistratens synspunkter. Byens indberetning afsluttes af en kopi af reskriptet, hvor en konklusion af udtalelserne er indføjet i spørgeskemaet (stiftamtmandens svar på kollegiets spørgsmål). Stiftamtmanden indsendte desuden sin egen erklæring om hele stiftet. Her bringes blot det afsnit, der vedrører Århus købstad (stiftamtmandens indberetning). Der er vedlagt sidstnævnte en seperatskrivelse fra en enkelt af borgerne (Peder Laasbyes skrivelse). De enkelte afsnit vil i det følgende være ledsaget af nogle kommenterende bemærkninger og afsnit til enkelte påstande i kildeteksten. Kommentarerne er derfor formet punktvis, og der henvises fra kilde til kommentar ved K). I kommentarerne er henvisningsordet eller en del af sætningsbygningen gentaget som overskrift.

NOTER TIL INDLEDNINGEN

1. Om denne periodes merkantilistiske politik henvises til litteraturlisten p. 16.
2. J. H. Schou: Chronologisk Register over de Kgl. Forordninger og Aabne Breve II: 1699-1730. Kbh. 1795 p. 514.
3. C. Christensen: Tilstanden i Himmerland ved Aar 1735 (Fra Himmerland og Kjær Herred VI 1917 p. 479).
4. J. H. Schou II p. 514 ff.
5. J. H. Schou II p. 581 ff.
6. Aa. Rasch: Dansk Toldpolitik 1760-1797. Århus 1955 p. 22 ff.
7. J. H. Schou III: 1730-46 p. 292.
8. J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus III. Kbh. 1846 nr. 325.
9. Hübertz III nr. 331.
10. Hübertz III nr. 359; J. H. Schou III p. 582.
11. Om magasinets oprettelse og virke: J. O. Bro Jørgensen i Ax. Nielsen: Industriens Historie i Danmark II Kbh. 1944 p. 93 ff; E. Holm: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse 1720-1814. II Kbh. 1894 p. 456 ff. En tegningsliste over forskud dertil fra Århus stift findes hos Hübertz III nr. 312.
12. J. H. Schou III p. 385 f. Om magasinets vanskeligheder og striden med kræmmerne se E. Holm: Danm.-No.s Hist. 1720-1814 II p. 466 ff.
13. Hübertz III nr. 345 & 377.
14. Octroy for det Kgl. Danske Asiatiske Compagnie udi 40 Aar. 12. April 1732. Kbh. 44 Blade.
Octroy for det Kgl. Danske West-Indiske og Guineiske Compagnie 5. Febr. 1734. Kbh. 28 Blade.

15. J. H. Schou III p. 268 ff (bankens oktroj) & 287 ff (bankforordningen).
 16. J. H. Schou III p. 233.
 17. Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid (Acta Jutlandica IV, 2 p. 65).
 18. E. Holm: Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720 II Kbh. 1883 p. 377 ff.
 19. Hübertz III nr. 325; J. Clausen i Aarhus gennem Tiderne I Kbh. 1939 p. 327.
 20. Acta Jutlandica IV, 2 p. 28 ff, 50 ff.

LITTERATURHENVISNINGER

Om periodens merkantilistiske politik som helhed:

- M. L. Nathanson: Danmarks Handel, Skibsfart, Penge- og Finantsvæsen fra 1730 til 1830. I Kbh. 1832.
 M. L. Nathanson: Historisk statistisk Fremstilling af Danmarks National og Stats Huusholdning fra Frederik IV's Tid indtil Nutiden. 2. omarb. udg. Kbh. 1844.
 E. Holm: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse 1720-1814. II Kbh. 1894. kap. 9-15.
 J. Schovelin: Fra den danske Handels Empire I-II Kbh. 1899-1900.
 Alb. Olsen: Nogle Synspunkter for dansk merkantilistisk Erhvervspolitik (Scandia III 1930 p. 223-73).
 Alb. Olsens afsnit i Ax. Nielsen: Dänische Wirtschaftsgeschichte. Jena 1933.
 A. E. Christensens og J. O. Bro Jørgensens afsnit i Ax. Nielsen: Industriens Historie i Danmark I-II Kbh. 1943-44.

Om toldforordningerne og toldpolitikken som helhed:

- W. Sponneck: Om Toldvæsen i Alm. og Det danske Toldvæsen i Særdeleshed. Kbh. 1840.
 L. V. Birck: Told og Accise. Kbh. 1920.
 Aa. Rasch: Dansk Toldpolitik 1760-1797. Århus 1955 (m. oversigt over satserne 1732-97).

Om forholdet mellem staten og lavene:

- C. Nyrop: Den danske Enevoldsmagt og Lavene. En lavshistorisk Undersøgelse. Kbh. 1909.
 Alb. Olsen: Staten og Lavene (Historiske Meddelelser om København 2. rk. III 1927/28 p. 81-136).

Om kornimportforbudet:

- E. Holm: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse 1720-1814 II Kbh. 1894 p. 373, 492-96.
 W. Naudé: Die Getreidehandelspolitik der Europäischen Staaten vom 13. b. z. 18. Jahrh. (Acta Borussica I Berlin 1896 p. 392 ff).
 Alb. Olsen: Danmark-Norge i det 18. Aarh. Kbh. 1936 p. 8 ff.
 H. Jensen: Dansk-norsk Vekselvirkning i det 18. Aarh. Kbh. 1936 p. 64 ff.

Om de meget lave kornpriser omkr. 1730:

- V. Falbe Hansen: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne Kbh. 1888.
 Statistiske Meddelelser 4. rk. 15. bd. 1904 (kapitelstakster).
 Ax. Nielsen: Dänische Preise 1650-1750 (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 3. Folge. 31 1906 p. 289-347).
 Astrid Friis & K. Glamann: A History of Prices and Wages in Denmark 1660-1800 I Kbh., London, New York, Toronto 1958.

Om kompagnierne og den oversøiske handel:

- K. Glamann: Studie i Asiatisk kompagnis økonomiske historie 1732-72 (Historisk Tidsskrift 11. rk. 2 1947-49 p. 351-404).
- Aa. Rasch & P. P. Sveistrup: Asiatisk kompagni i den florissante Periode 1772-1792. Kbh. 1948.
- P. P. Sveistrup & R. Willerslev: Den danske sukkerhandels og sukkerproduktions historie. Kbh. 1945.
- C. Bastrup (i: Bering Liisberg: Danmarks Søfart og Søhandel I Kbh. 1919 p. 532-50, 585-634).
- Vore gamle Tropekolonier red. af Johs. Brøndsted I-II Kbh. 1952-53. (Asiatisk kompagnis oprettelse: I p. 150-156 v. Kamma Struwe. Vestindien: II p. 135 ff v. J. O. Bro Jørgensen).
- Sophie Petersen: Danmarks gamle Tropekolonier (Det kgl. da. geograf. Selskabs kulturgeogr. Skr. IV Kbh. 1946).
- K. Larsen: De dansk-ostindiske Koloniers Historie I-II Kbh. 1907-08.
- K. Larsen: Dansk Vestindien 1666-1917. Kbh. 1928.
- W. Westergaard: The Danish West Indies under Company Rule (1671-1754) with a suppl. chapter 1755-1917. New York 1917.

Om Sø-Assurance kompagniet:

- Chr. Thorsen: Det kgl. oktroierede Sø-Assurance-Kompagni 1726-1926. Et Bidrag til dansk Søforsikrings Historie. Kbh. 1926.
- J. O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets Historie i Danmark indtil det 19. Aarh. Kbh. 1935 p. 173 ff.

Om Assignations-, Vexel- og Laanebanken:

- Ax. Nielsen: Bankpolitik I 1923 p. 279 ff.
- J. Wilcke: Kurantmønten 1726-1788. Kbh. 1927 p. 322 ff (m. skema over Kurantbankens virksomhed 1737-87 p. 326-27).
- E. Rasmussen: Kurantbankens Forhold til Staten 1737-73. Kbh. 1955.

En del af indberetningerne er offentliggjorte. Her kan f. eks. anføres:

- C. Christensen: Tilstanden i Vendsyssel ved Aar 1735 (Vendsysselske Aarbøger I 1915/16 p. 102-146, 209-247).
- C. Christensen: Tilstanden i Himmerland ved Aar 1735 (Fra Himmerland og Kjær Herred VI 1917 p. 474-548).
- K. C. Uldall: Indberetning om den økonomiske Tilstand paa Lolland-Falster 1735 (Lolland-Falsters hist. Samfunds Aarvog VI 1918 p. 34-87).
- V. Hermansen: Ribes Tilstand 1735 og 1743 (Fra Ribe Amt 1926 p. 462-93).
- F. Jacobsen: Den økonomiske tilstand i Sorø amts købstæder 1735 (Sorø amts årbog 33/34 1947 p. 42-63).
- For Århus stiftamt er publiceret et uddrag i Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus III Kbh. 1846 nr. 295.

Om befolkningsforhold:

- M. Rubin: Bidrag til Kjøbenhavns Befolkningsstatistik i Hundredeaaret 1630-1730 (Historisk Tidsskrift 5. rk. III 1881-82 p. 487-549).
- V. Falbe Hansen & W. Scharling: Danmarks Statistik I Kbh. 1885 p. 566 ff.
- Alb. Olsen: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid (Acta Jutlandica IV, 2 Århus 1932).

Om Aarhus:

J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus. I-III. Kbh. 1845-46.

J. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie I-II Kbh. 1904-11.

Aarhus. Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar. Tekst af Fr. Beckett, R. Berg, Jul. Clausen og Ad. Jensen. Billeder af J. Ølsgaard. Kbh. 1905.

E. Sejr: Træk af Aarhus Havns Historie. Århus 1937.

Aarhus gennem Tiderne I-IV ved J. Clausen, E. Haugsted, R. Knudsen & E. Sejr. Kbh. 1939-41, især afsnittene: J. Clausen: Økonomisk Udvikling indtil 1750 (Bd. I p. 212-355); samme: Bystyre indtil 1750 (bd. I p. 356-431); samme: Aarhus Havn (bd. I p. 179-222); H. Søgaard: Borgerlige Bygninger (bd. I p. 193-211); P. Birkelund & E. Sejr: Færgeløbet (bd. II p. 262-278).

H. Søgaard: Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden. En socialhistorisk Studie (Disp). Århus 1940.

Litteratur om Aarhus og forstæder. En illustreret bibliografi ved A. Bredsted, K. Elkjær, J. Thorsted & E. B. Vestergaard. Århus 1959.

MAGISTRATENS INDBERETNING

Deres Excellence
høyædle og velbaarne
Hr: Baron og Stiftsbefalingsmand
Hr: Eyler Holck
Naadige Herre

Saa snart dend Kongel: allernaadigste Befaling, udi Rescript til Deres Excellence af dato = 25^{de} Junii sidst, fra Deres Excellence til vores underdanig Erklæring og underretning dend = 7^{de} Julii blev sent; haver Vi eragtet gaufnligt, at lade Borgerskabet, dend derudi for Kiøbstederne og handlingen implurerende Kongel: Mildhed og forsorg bekientgiøre, og derhos af: 24 de Beste og formuende Kiøbmænd for Langet: De ville sandferdig forklare Dem, om de Poster denne Bye og handling andgich, paa det dend udkrævende Sandhed til fulde kunde bevidnes, og om de i een og anden maade kunde viide noget, Byen og handlingen *noget* til forrige flor at facillitere, som var tilladeligt at begiere, de samme ville nafngive; Og om end skjønt det gaar os som dend Saarede, der af Svien jefnlig erindres at klage sig, og saaleedes iche behøvede lang tiid til at opregne de ting, som Vi for Eendeel saufner, og for en anden deel finder at trøche; Saa er dog bemeldte Kiøbmands forklaring, formedelst andre forhindringer udebleven til sidst afvigte: 22de passato da de samme haver leveret paa Raadstuen, som Vi, til Naadig Efter siufn her hos har ladet følge under N° 1, dateret = 19^{de} Augusty sidst. –

Naar vi da bemelte Borgeres indgivende, effter at samme tilfulde er overvejend at stemme overeens med Byens aftagelse, for sandferdig Attesterer, veed Mand iche anderleedes, uden at igientage sammes ord og meening paa dend: 2^{den}., 3^{de}ie: og 4de: Post i befalingen, at kunde erklære; Men paa Fahrtøyernes Tall og dregtighed følger herved N° 2, Tolder Schønau Specification, dateret = 16^{de}: Julii nest forhen –

implurerende = bønfoldende. paa det = for at. udkrævende = krævede. facillitere = fremme.

Stiftamtmand Eiler baron Holck til baroniet Holckenhavn.

Fot. på stiftamtet: udsnit af maleri af J. S. Walil (1689-1765), der i 1727 udnævntes til hofmaler, og fra hvis hånd en lang række portrætter er bevaret (Weilbachs Kunstnerleksikon red. M. Bodelsen & P. Engelstoft). Format: 78,5 cm × 63 cm. Holck tilhørte den gren af slægten, der 4. okt. 1671 blev ophøjet i friherrestanden. Han var f. 1695 som søn af Frederik Christian friherre Holck og Mette Margrethe Rosenkrantz. I 1730 afløste han Povl Vendelboe Lovenørn som stiftamtmand over Arhus stift og amtmand over Havreballegård og Stjernholm amter. Han boede i den mønstedske gård i Vestergade, der dengang udlejedes som stiftamtmandsbolig. Holck døde 1740 fra en gæld på 40,000 rdr. (Jfr. Danmarks Adels årbog XLII 1925 p. 450, Th. Rasmussen: Den Mønstedske Gaard i Aarhus. Dens Ejere og Beboere. Arhus 1953 p. 9, Hübertz II p. 273 f).

5te

Her i Byen, er ingen Fabriqve eller Manufacturer^K), men var at ønske: noget af sligt kunde blive oprettet, baade fordie Folch derved maatte faae noget at fortiene, og dend skadelige Ørkesløshed nødtes til noget at bestille; De, som til saadant at indrette, kunde have Lyst og Efne, siger: det iche kunde skee, uden skade, formedelst Consumptionen^K), som nødvendig forvolde: at de arbejdende, meere end ellers anseeligere maatte Lønnes, som da ville sette en højere priis paa det Fabriqverende, og saa sølgelig imoed det indførte fremmede blive u=afsettelig; Foruden dend frygt der haves: at saadanne ting, naar de bleve iverchsatte og prøberede for giørlige og duelige, iche skulle blive nochsom beskiermede for andres jndgreb til præjudice-

til præjudice = på forhånd.

6te

Særdeeles Privilegerede^K), enten for en vis tiid, eller Monopoliske, viides ingen, uden Apoteqveren, En Bogbinder, og de 3de Farvere, hvoraf dend eene, formedelst hans Creditoerers tiltrengende er sadt fra noget at bruge, og i armelig tilstand, hvortil hialp dend misforstaaelse, der er imellem ham og hands Koene at de iche kand Leve samlet.

7^{de}

Societeter er ingen her opretted; thi! om endskiøndt Eenighed dertil kunde findes har nogle faae, som endnu have Kræfter til indskud og forlag, noget vist at begynde og vove, saa siufnes ald Leilighed dertil, ved de Kiøbenhavn, og de der Octrojerede Compagnier, allernaadigst meddeelte friheder, denne og andre Kiøbsteder betagen.

Laugs=Rettigheder har de fleeste haandvercher^K) her i Byen, saa som: Skoemagere, Skrædere, Snechere, Bøckere, Smeede, Bagere, hanskemagere, Muurmestere, Drejere, Hattemagere, Slagtere, Feldbereedere og Guldsmeede, veed og iche her mangler nogen af dem der er fornøden; thi her findes 1 Bogbinder, 3 Tobachspindere, 19 Vevere, 10 huus Tømmermænd, 8 Skibs Tømmermænd, 1 Blichmager, 1 Stoelemager, 5 Paruqvemager, 4re Malere, 4re Pottmagere, 1 Naalmager, 2 hiulmænd, 2 glarmestere, 1 Skier slipper, 3 Kaabersmidde, 1 Garber, 4 Kanstøbere og 6 Reebslaer, men disse, og de i Laugene, veed mand neppe kand nære sig, i henseende til: de fleeste Lever Kummerlig, Een aarsage forregiver de fornemmelig at betage dem brødet, som er, nest deres u=formuenhed dend besverligste, : Dend Frie-hed de afskeedigede fra Kongens Militair Tienneste har nødt, at nære dem, uden Laugs Rettighed med deres egne hænder Arbejde af hvis de har Lærdt, og det kand Vi med dem vidne; Thi! da derved dcnd sidste allernaadigste Reduction Eendeel blev forløvede, af Tienesten, har dend største deel af samme, tilligemed de der aarlig Casseres, needsat sig udi Kiøb-stederne, og dermed Koene og Børn u-hindret gjør hvad de kand, og som de tilligemed dend frihed, er og frietagne for Byens bestillinger, Tynges, og bekostning, siufnes det rimmeligst: de og kand gjøre arbejdet for billigere Priis, end Laugsmesterne og andre, der skal gjøre Laugs Rettighed, og betale Byens Skatter, alligevel sees ingen nytte af sligt, effter som arbejdet dog til deels er fuserie, og saaledes De som søger at faae saadant, meere

tiltrengende = påtrængenhed, tryk. af hvis = af hvad. Byens bestillinger = borgerlige ombud. Tynges = skatter og afgifter.

findes bedragne, end Lettede ved dend ringe Priis; Af dend aarsage, og at der ere for mange her af nogle haandvercher, sees hos de slags Folch indtet andet, end dend bittre Armoed. Kiøbmænd og Kræmere er et her i Byen, hvor handelen ikke er sorteret^K), men hver handeler, efter Efne, saavit de formaar, Af de der ansees, og offentlig bruger Kiøbmanskab, er iche over 50 Mænd^K), af hvilke ej er over 4re., som driver aarlig handel med

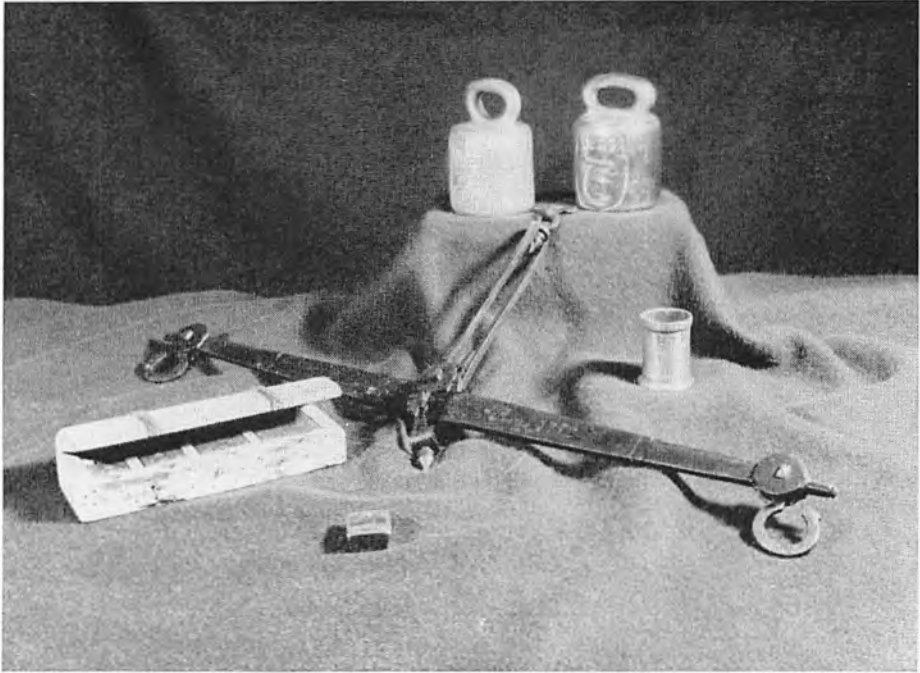
Håndværkersegl fra Århus i »Den gamle By«.

Murerlavets segl fra 1716 gengiver et vaterpas af ældre type flankeret af en passer foroven, en vinkel og en murerse forned, en målestok og en hammer til venstre og et murerlod og lodbrædt til højre. Indskriften lyder: »Wer Got vertrut, hat wolgebaut Anno 1716«. Hattemagersvendenes segl fra 1737 forestiller byvåbnet: et hus med 3 årer, her udstyret med dannebrog over begge gavle og indrammet af bladslang. Herunder årstallet og en bredskygget hat over to korslagte fakholter. I kanten står: »Samtlig Filtmager Geselles Petskaft (d.v.s. signet) in Aarhus«. H. Sogaard: Nyfundne Laugssegel, »Den gamle By« årbog 1935 p. 61-65).

5 = til 6000 Rdlr.; Nest dem = 17 a 18, som af egne Midler handler med 2 = til 4000 rdlr., og Resten med = 500 =, 1000 = til 2000 rdlr.; Nogle nærer sig af Maltgiøren og Øll = Sall, de fleeste af dem Laaner Penge dertil, eller for = Malter andres Korn, saa de der ved faar Føden; Nogle faae nærer sig af heste = og Qvæg = Kiøbmanskab^K), som de her i Landet Kiøber, og til Sælland overfører, de samme forregiver og at skee indpass af Bønder og Bønder = Karle i Deres næring; og da de derom har indgivet deres besværing, under 25de passato, føjes de udi: at samme efter deres begiering herved følger under N° 3, om endskiønt Mand iche veed dend handteering er en Borgerlig Næring. Borgernes herhos fuldte forklaring forregiver: at i forrige Tiider har været over 20 stk: aabne Cramboeder, dend tiid veed de fleeste af os sig at erjndre, men nu er iche uden fem, som holder aabne boeder^K), af hvilke de tvende er unge Mænd, og en Enche, uden Svend eller Dreng, saa heraf kand sluttes hvad aftrechen er; De beeder og ønsker og: der maatte tillades dem, Ligesom i Kiøbenhavn og anden *aftrechen = aftrækket, nedgangen.*

Steds at faae et Kiøbmands og Skippers Laugshuus^K), med tilhørende Articuler, hvorved kunde blive egalitet imellem de handlende og Søfarende; hvad De vil sige hermed, understaar De dem troelig ikke; Thi! handelen dependerer af Søfarten, og uden begge er det indtet; Men dette er meeningen og Sandheden: De ville: at Hans Kongelig Maist: skulle befale begge deele; hvorfor? thi ellers bliver indtet af, Aarsager dertil, er: dend u=eenighed der findes imellem dem, og dend opfostres af en u=billig fordeel; Her maae, for at komme til Sandheeden, først begyndes paa Kiøbmands Lauget: Saa lenge ingen saadan Vedtegt, eller forbindelighed Ligger i Wejen, kand en Kræmer, foruden hans aabne Boed, handle med Korn= og Tømmer=last, selge Øll, og deslige andre Borgerlige handteringer bruge; Een Kiøbmand kand selge, foruden en Gros, og grove Vahre af Tømmer, Fisk, Sild, Salt, Jern, Staal, Tran, Tiere og deslige, alle slags Goeds, og andre Kramvahre, i allen maal, Lod= og PundeVægt, holde Wærts=huus, og saadant meere; De, som haver nogenlunde Efne, at bestyre det alt, er de mindre formuende imoed, disse forknyttes, men hine ballancerer, om iche vinder Penge, og derfor kand ingen Egalite blive, eller noget derved fuldføres /: i hvor betydelig billigheden og fordeelen, ved et laugs eller handlings Lighed at oprette, dennem er sagt :/ saa Lenge De iche det vorder befalet; Naar saa skeede, var et Skippers Laugs=huus, Lige som det nu i dend itzige tilstand er, meget fornøden; Men at det ej heller kand skee uden befaling dertil, forregiver De denne aarsage: at saa lenge det iche er allmindelig, og paa andre Søe Steeder brugeligt, kunde de iche være sicher paa at beholde Matrosser til Fahrten; Det er vel noget, men iche alt at regardere paa; Vi veed ikke det er forsvarligt: at dølge noget, hvad Hans Kongelig Maist: allernaadigst spørger om, omendskiønt Giensvaret siufnes farligt, og der for bekiender dend rette aarsage: Skippere og Matrosser^K) har foruden deres hyre, førring baade frem og tilbage. Naar da Kiøbmænds og Skipperes Laug bleve oprettede, maatte af fornødenhed dend føring for dem blive indskrænchet, og iche tilladeligt: at Skippere og Matrosser maatte, som nu skeer, selge deres hiembragte Vahre baade offentlig og under haanden, men om dem nogen førring skulle tillades, da at bringe det paa Kiøbmands Laugs=huus, og der effter Kiøbmands Reigning tage deres betaling; For dend Post skyld har de fleeste Kiøbmænd til Dato imoedstaaet saadanne Anstalter, iche fordi De joe vel veed: at dend misbrug, som nu er meget stoor, forderver

Articuler = vedtægter. egalitet = lighed. dependerer = afhænger. itzige = nuværende. førring = andel i varefragten.

Opstilling af måle- og vægtredskaber fra Arhus, alle i »Den gamle By«.

Det lille tinnål (højde: 5,9 cm, diameter: 4,4 cm) bærer årstallet 1754. Det skal sikkert angive mål på $\frac{1}{4}$ pægl (H. Søgaard: Mål og vægt i Arhus 1698-1828, »Den gamle By«s årbog 1951 p. 56 f). De store messinglodder med Chr. V's monogram er fra 1694 og 1698, det er 8 pundes lodder. Det fritliggende lod i forgrunden er fra 1727 og vejede 8 lod (nuv. vægt: 115 g). Lodder af tilsvarende type ses i kassen fra 1766. På skrå ligger en vægstang af jern fra en skålvægt. Den bærer årstallet 1732.

(G. Rasmussen fot. 1963).

handlingen, efter som Mand kan faae hos en Matrohs baade fine og grove Vahre til Kiøbs for en ringe Priis, men fordi de frygtede, naar saa skeede, for noget andet, som Mand kalder angivelse, under dend frygt seer de nu Skippere og Matrosser har bunden begge hænder paa dem, og det er hvad de vil have løst ved Hans Kongel: Maists allernaadigste befaling.

Naar Deres Excellence denne og de andre Poster til Byens opkomst, Hans Kongel: Maist: Naade=gunstig ville forrestille, og derpaa udbeede allernaadigst Resolution til bøn^hørring, ville icke alleene Borgerskabet bringes til en u=troelig Lyst og Stræbsomhed i handel og wandel, men end og Byen derved komme i forrige goede Flor og welstand, De Kongl. Intrader blev og meeget forøeget, og slutningen blev Eendregtig Eenighed, og varrig velsignelse.

Intrader = indtægter.

Vi formaar da iche meere hertil, end i underdanighed at beede: Deres Excellence vil Lade sig være denne Byes, som Stiftets hoved=Steed, Trang og andLiggende, Naadigst recommanderet.

Forblivende:
Deres Excellences

		Underdanige Tienere ^K)
	Christen I. Basbal	Ditlef Eggers
S. M. Gylling	Søren Jensen	And: Stæhr
Aarhus Raadstue		
d/: 9 Septembr: A ^o 1735		
<i>recommanderet = anbefalet.</i>		

KOMMENTAR TIL MAGISTRATENS INDBERETNING

Fabrique el. Manufacturer: I Ålborg haves ingen manufactur undtagen tobaksspinderi, i Odense slet ingen²¹. Tobaksspindere fandtes også i Århus.

Consumptionen var et kompleks af nærings-, salgs- og forbrugsafgifter formulerede i Consumptionsforordningen af 31/12 1700²². For købstædernes vedkommende formede den sig især som en Portconsumption pålagt varer, der førtes gennem byporten og afsattes i byen, foruden en formalingsafgift på maling af korn i byen. Den indbragte i 1730 for hele riget 350.000 rdr. og betegnedes af kongen som en »kraftens og velstandens barometer«. I Århus indbragte den 1720 8800 rdr., i Ålborg og Odense noget lignende²³.

Privilegerede: De to farvere var rådmand Andreas Stæhr og Henrik Feilberg, som 6/11 1744 anmoder om at være ene om erhvervet, da den 3. farver, Mads Værn, der ikke i mange år havde formået at drive håndværket, ville frasige sig privilegiet²⁴. Århus havde tidligere haft flere bogbindere²⁵. Blandt de privilegerede i Ålborg nævnes 4 barberere. Århus havde 3 barberere eller kirurger, som dog ikke var privilegeret, og mødte modstand i deres bestræbelser herfor hos magistraten²⁶. I 1730 fik rådmand S. M. Gylling kgl. privilegium for sig og sine arvinger til at oprette et tobaksspinderi i Århus og antage to tobaksspindere. Hvorledes det er gået med Gyllings tobaksspinderi vides ikke, men da en jødisk tobaksspinder i 1738 søger om tilladelse til at nedsætte sig i Århus og anbefales af de to borgmestre, ønsker stiftamtmanden specielt at høre Gyllings mening. Han og borgerskabet går imod tilladelsen²⁷.

Håndværkere: I indberetningen er medlemstallet i lavene ikke angivet, så noget præcist tal på håndværkerne i Århus kan ikke angives i 1735. Til orientering er i et skema s. 28–29 anført antallet ved andre tællinger i de almindeligste håndværksfag og til sammenligning tallene fra indberetningerne for Ålborg, Odense, Randers og Horsens²⁸. De fede tal angiver lavsorganisation ligesom L i kolonnen Århus 1735. I 1672 har dog måske eksisteret flere lav end de angivne. I 1728 skal der have været 10 lav i Århus, i 1704 angives 10, men hertil kom i 1719 slagterlavet og i 1726 bødkerlavet, så der må have været 12 i 1728. Drejerlavet er fra 1729²⁹. Det ser mærkeligt ud, at der ikke findes sadelmagere i Århus i 1735 og 1754, og i alt fald lyder det helt utroligt, at der ingen skomagere skulle være i Randers i 1735³⁰; måske er der enkelte forglemmelser i indberetningerne, men i

Opstilling af ting, der har tilhørt århusianske håndværkslav og svendebroderskaber.
Opbevares i »Den gamle By«.

Smedelavets lade fra 1700'ernes første halvdel (h: ca. 26 cm, l: ca. 40 cm, b: ca. 34 cm) er en kiste af egetræ med jernbeslag og dobbeltlås, så ansvaret for at åbne den kunne fordeles. I lavets lade opbevaredes lavets penge og papirer. Pokalen (h: 52 cm) bærer indskriften: »Dene Welkomst er bekost af samtlig Laus Broderne i Bødiker Lavet i Aarhuus i Oldermænd Rasmus Nielssons Tid Anno 1734«. Den er af tin med tre loveformede fødder, cylindrisk beholder og på låget en mandsfigur ridende på en tonde (håndværkssymbolet) med et splitflag i solv. De påhængte skilte er yngre. Velkomsten gik på omgang under lavsdrikken, den forekommer navnlig hyppigt i svendebroderskaberne. Skafferstokken var et værdighedstegn for lavets skaffer (regnskabsfører). Skomagervendenes skafferstok fra 1700 havde form som en stovle og har kunnet fungere som dirigenthammer. Lavene ejede ofte flere solvbægre. Det viste snapsebæger er antagelig fra ca. 1750 og bærer indskriften: »Til Hører Snekervennene i Aarhuus«. Signeterne var gerne af messing. Her ses murerlavets signet fra 1716. Et segl af dette signet er vist s. 22. Ifølge en fortegnelse 1739 ejede smedelav og -svende i Århus: 1 velkomst, 1 nogle, 3 bægre, 1 »halv stang«, 2 lader, 1 skafferstok og 1 skilt. (Se i øvrigt H. Sogaard: Haandværkerlavene i Aarhus s. 124-148).

(G. Rasmussen fot. 1963).

det store og hele må de stemme. Bødkernes antal er unormalt stort i Ålborg p. gr. af efterspørgslen på tønder til sildesaltningen. Skomagernes antal i Odense ligeså, fordi deres afsætning gik langt udover byens behov³⁸. Odense- og Randershandsker var vigtige eksportartikler, hvilket forklarer de særlig store lav³⁹. Tømmermændene var specielt talrige i Århus især p. gr. af skibsbygningen, der først tog

	Århus 1672	Århus 1704	Århus 1735	Århus 1754	Ålborg 1735	Odense 1735	Randers 1735	Horsens 1735
<i>Alm. håndværk.</i>								
Bagere.....	6*	6	L	9	10	11	10**	4
Bødkere.....	8	3	L	6	20	11	} 5	4
Drejere.....	2		L	4*	5	6		3**
Feldberedere.....	8	4	L	4	4	11	7	13
Garvere.....		1	1	2	2*		1	
Glarmestre.....	4	3	2	2	2	4	2	2
Guldsmede.....	3	5	L	4	4	5	2	4
Handskemagere.....	8	18	L	14	19	38	17	9
Hattemagere.....	7	4	L	4	7	5	8	5
Hjulmænd.....	3	2	2	1			2	
Kandestøbere.....	3	3*	4		2*	3		
Kobbersmede.....	2	2	3	2	3	3	2	2
Malere.....	4	2	4	2	4	4	2	
Murermestre.....	11	8	L	5	5	11	2	6
Parykmagere.....	÷	3	5	6	5	6	2	3
Pottemagere.....	4	2	4	5	÷	6	1	3
Rebslagere.....	1	2	6	4	3		1	
Sadelmagere.....	6	2	?	?	3	6	2	3
Skomagere.....	21*	16	L	16*	23	65	?	17
Skræddere.....	16	14	L	16	22	25	10	11
Slagtere.....	4*	?	L	6	4	10		2
Smede.....	13	9	L	11	16	8	6	10
Snedkere.....	9	9	L	6	12	14	7	8
Tobaksspindere.....			3					4
Tømmermænd.....	17	14	18	12	5	7	3	6
Vævere.....	10	?	19	1	4*	8		
<i>Privileg. håndværk.</i>								
Apotekere.....	1		1		1*	1	1	1
Barberer.....	2	3	3	?	4	?	1	2
Bogbindere.....	4	2	1	1	3	4	1	1
Farvere.....	1	2	3	2	3*	4	2	3
<i>Erhverv, der til tider regnes som håndværk.</i>								
Vognmænd.....	10			8	10	16	30	
Brændevinsbr.....							35	

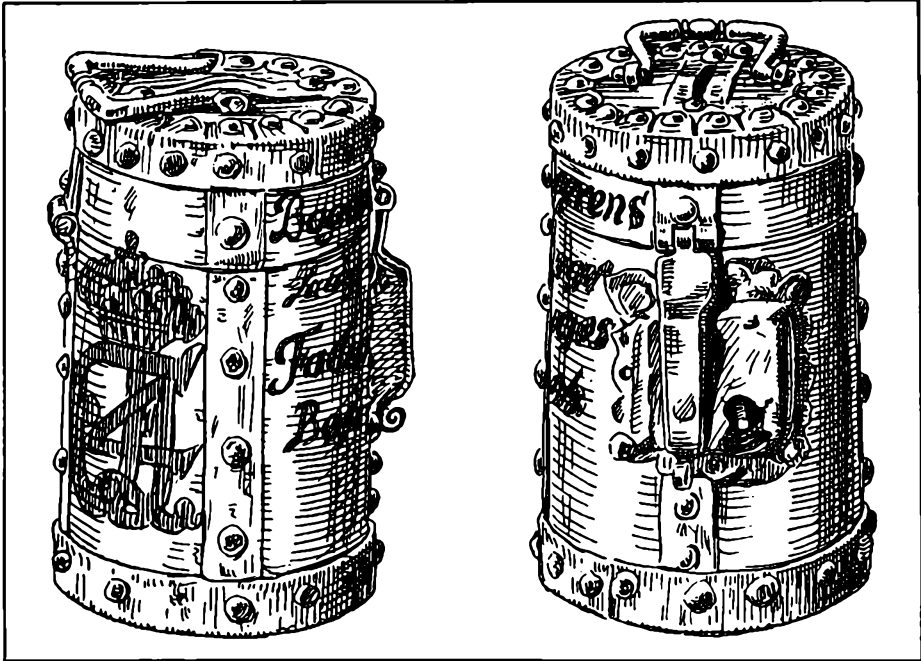
af i slutningen af århundredet⁴⁰. Fraregner man vognmænd og brændevinsbrændere, har Odense 281, Ålborg 207, Horsens 132 og Randers 102 håndværksmestre i 1735, og til sammenligning tør man måske sætte Århus til ca. 190. Heraf var uorganiserede: Odense: 38 (13-14 %), Ålborg 25 (11-12 %), Horsens 45 (34-35 %), Randers 35 (34-35 %) og Århus 83 (44-45 %). I Viborg fandtes i 1735 153 håndværksmestre i lav, hvortil kom slagterlavets ca. 10 medlemmer. Desuden fandtes bagere (1743: 10), malere (1737: 3), rebslagere, et par parykmagere, en bogbinder og nogle få specialhåndværkere, altså et lignende antal som i Århus,

- Bagere:* *5 + 1 bagerkone. – **7 mestre og 3 grovbrødsbagere. I 1710 havde Århus 6 bagere, 1732: 11²⁹.
- Bødkere:* Ved bødkerlavets oprettelse i 1726 var der 10 mestre i Århus³⁰.
- Drejere:* *3 trædrejere + 1 bendrejer. – **Rokkedrejere. Der var en bendrejer uden for lavet. Drejernes lav i Århus oprettedes 1729 med 4 mestre³¹.
- Feldberedere:* 1736 var der 3 mestre i Århus, i 1734 var 2 mestre og 2 svende døde³².
- Garvere:* *Medlemmer af købmandslavet.
- Handskemagere:* 1709 var der 17 mestre i Århus, 1718: 22³³.
- Kandestøbere:* *Tinstøbere.
- Skomagere:* *Foruden skoflikkere 1672: 7, 1754: 14, men de tilhørte ikke lavet. I 1726 fandtes 17 skomagermestre i Århus^{34a}.
- Slagtere:* *1 + 3 slagtekvinder. I 1719 havde Århus 4 slagtere³⁴.
- Smede:* Til smedelavet hørte gerne kleinsmede og grovsmede samt eventuelt nagelsmede. I Århus 1672: 7 k. + 5 g. + 1 n., i Ålborg angiver tallet k. + g., i Randers 4 k. + 2 g. og i Horsens 6 k. + 3 g. + 1 n.
- Tømmermænd:* I Århus og Horsens omfatter tallet skibs- og hustømmermænd. I 1672: 9 tømm. + 8 skibsbyggere, i 1735: 10 hus- og 8 skibstømm.
- Vævere:* *Linvævere.
- Apotekere:* *Medlem af købmandslavet.
- Farvere:* *Medlemmer af købmandslavet.
- Vognmænd:* Vognmandslavet i Århus opløstes 1717. Der var da 8 tilbage. Et nyt lav oprettes 1727 med 16 vognmænd³⁵. Erhvervet er ofte forenet med avlsbrug og lader sig ikke altid klart udskille.
- Brændevinsbrændere:* Er gerne forenet med krohold, bryggeri og småhandel. Lader sig ikke nøje afgrænse i alle indberetninger.

Af sjældnere specialhåndværk fandtes i 1735: 1 nålemager og 1 blikkenslager i Ålborg og Århus, 1 stolemager i Ålborg, Århus og Randers, 3 knapmagere i Ålborg og 2 i Horsens, 3 urmagere i Odense, 2 i Ålborg og 1 i Randers, 1 seillægger i Horsens og Ålborg, 2 sværdfegere i Odense, 2 urtegårdsmænd (gartnere) og 1 musikant i Randers, 1 gørtler og 1 billedhugger i Ålborg, 2 messingarbejdere og 1 bendrejer i Horsens og 1 skærslipper i Århus.

men langt bedre organiserede⁴¹. Organiseringen var normalt mere gennemført i de større byer end i de mindre, så tilstanden i Århus har ikke været tilfredsstillende. Økonomisk var de andre byers håndværkere åbenbart også bedre stillede. Foruden apotekeren, der altid hørte til byens spidser, havde f. eks. Randers en, hvis formue kunne anslås til 1500–2000 rdr., 7 fra 500–1500 rdr. og 17 fra 100–500 rdr.

Antallet af svende og lærlinge var i provinsbyerne væsentlig mindre end mestrenes. I Viborg nævnes 1743 147 mestre, 63 svende og 43 drenge⁴². I Århus har

Bagerlavets fattigbøsse udført i egetræ med svære jernbeslag findes i »Den gamle By«.

Bussen er 16 cm høj og bærer Fr. IV's kronede monogram og inskriptionen: »Bagernes Laugs Fatiges Bosse 1711«. Fattigbøssen indeholdt boder, der idomtes under lavssammenkomsterne, og som oftest gik til understøttelse af mesterenker (tegning fra H. Søgaard: Aarhus Bagerlaug 1634 - 12. marts - 1934. Arhus 1934 p. 19).

der næppe været mange. Apoteker Bernt Holmstad i Århus skriver i 1728 om lavshåndværkerne, at kun få kan og vil gøre lavsrettighed, deres forsamlinger ender ofte i skældsord og slagsmål, så de må straffes med bøder. Svendene bliver straks mestre uden at kunne deres håndværk til gavn, og da de heller ikke har formue til at etablere sig, »løber det ud på armod og en hoben børn, hvoraf en del betler og vænnes til lediggang«⁴³. Armod og ballade møder man gang på gang i kilderne om datidens håndværkere. I 1718 må handskemagerlavet gøre afbigt, fordi de har lavet tumult og skandale ved en ligbegængelse⁴⁴. I 1735 er de mistænkt for at have lavet skyderi i Vestergade, hvilket de dog benægter. Byfogeden erklærer at have talt med oldermændene, »som er en skikkelig mand, og var den tid og ædru«, så det må vel stå til troende⁴⁵.

Handelen var ikke sorteret: I København var der ved at ske en deling. Der fandtes flere kræmmerlav, der krævede lang læretid, som regel 7 år, svendeprøve og derefter 3 år som svend. Groshandleren behøvede ikke at være i lav, blot han løste borgerskab. Han tog større varepartier hjem, som han drev mellemandel med eller holdt lager af i spekulationsøjemed. Han var dog ikke afskåret fra

detailsalg af sit lager fra åben bod. Det blev han først ved forordning om Commercien 4/8 1742, der gav grundlag for dannelsen af Grosserer societetet ⁴⁶.

Købmandskab er iche over 50 Mænd: I Ålborg angives 120 handlende (heriblandt dog apotekeren, 3 farvere og 2 garvere). 1–3 anslås til 16–20.000 rdr., 2–3 til 10–12.000, 4–6 til 4–6000, 10–12 til 1–2000, ca. 20 til 600 og 22 til 400 rdr., de sidste 50 intet eller gæld. – I Randers nævnes 14 købmænd og 36 mindre handlende. Blandt de sidste var 10 enker, der tillige nærede sig af brygning og øludskænkning. Af købmændene havde de 8 ca. 2000 rdr., resten formodentlig mere. – I Horsens handlede 15 med korn, trælast og grove varer, og 18 holdt åbne kramboder foruden 4 tobaksspindere og en handskemager. – Odense talte kun 34 kræmmere ⁴⁷. Sammenlignet med de tre jyske byer virker århustallene små, når man tager bystørrelserne i betragtning. Blandt de 50 Århuskøbmænd handler dog ingen med mindre end 500 rdr., mens Ålborg opregner 50 småhandlende, der knap balancerer, og Randers har krokonerne med. Denne type småhandlende fandtes også i Århus, ja, der fandtes endda mange, hvis man tør fæste lid til indberetningens eget udsagn om smughandelen (se p. 63), der ikke anerkendes som købmandsskab i den århusianske relation. Tilsvarende opregnes i 1754 51, som negotierer, foruden 18 hestekøbere ⁴⁸. Ved en vareoptælling i 1732 kontrolleredes lagre hos 83 handlende, hvoriblandt ganske vist nogle var skippere og tobaksspindere; men samme år er »næsten alle« byens købmænd, store og små, til møde på rådstuen angående forpagtning af byens told, i alt 76. Har man glemt nogle i indberetningen, blev de til gengæld husket på skattemisterne, der opviser mange købmænd i byen ⁴⁹.

Århus har ikke haft så mange handlende som Ålborg, og navnlig ikke så mange velstillede. Relationen angiver værdien af det årlige udbytte, og det skulle altså have ligget omkr. 100.000 rdr. for Århus handelsstand, eller ca. $\frac{2}{3}$ af Ålborgs, men dog nok 2–3 gange så meget som de øvrige nævnte byers ⁵⁰. Formuer fandtes dog også her i byen. Borgmester Basballe havde ganske vist lukket sin bod i 1726, men han havde stadig store varelagre, som i 1717 langt oversteg 10.000 rdr. I 1744 brændte en kuffert for ham med 50.000 rdr. i mønter. Af en fortegnelse over hans ejendomme i 1717 fremgår det, at han havde indbo, guld, sølv og juveler til over 20.000 rdr., pantegods og tilgodehavender til ca. 50.000 rdr., over 50 ejendomme i byen, en herregård i Salling, store dele af bymarken og flere tusind rdr. i formue ⁵¹. Hvis man med nogen forsigtighed tør anslå 1 rdr. i 1735 til 40–50 kr. i købekraft, var det dog ikke småbeløb, her var tale om, og Basballe var nok den rigeste, men ikke den eneste velhaver i byen i 1735 ⁵². Betegnende for de slette handelsforhold var den forholdsvis lille andel af denne formue, der var bundet i varelagre og i det hele taget i virksomheden. Basballe var dog i den henseende næppe et helt typisk eksempel.

Nogle få heste- og kvæghandlere: Bilag 3 er underskrevet af 11. En lignende klage fra 1730 er underskrevet af 14 ⁵³.

Kun 5 åbne boder: I 1745 bevidner magistraten, at af 7 købmænd, der holdt åben bod, forhandlede den ene endnu ikke alenkram⁵⁴.

Købmands- og skipperlavshus: Magistraten i Horsens foreslår ligeledes at oprette købmands- og skipperlavshus⁵⁵. I Ålborg havde købmandslavet sit eget hus. Århus havde tidligere ejet et kræmmerlavshus, som åbenbart i 1568 deltes med skomagerlavet. Det er muligvis det såkaldte »kræmmerhus«, som lå på hjørnet af Immervad og Ågade, og strakte sig bagud hen til Clemensstræde. Det kaldtes endnu i 1746 »det forhenværende byens kompagni- og vejerhus«. Det siges i 1661 at være »ganske spoleret« efter svenskekrigenes besættelse. I 1681 blev det delvis nedrevet^{55a}.

Skipper og matroser: I 1754 er der 36 skipper i byen, som mest sejler, men dog driver lidt handel. Antallet har i alt fald ikke været mindre i 1735⁵⁶. I Ålborg nævnes 36 i 1735, i Randers 11 og i Ebeltoft 14⁵⁷.

Underdanige Tienere:

Christen Jensen Basballe. Var født 1672 i Århus. Søn af borgm. Jens Christensen B. Han tog borgerskab 1698 og blev 1710 borgm. Hans store familiegård lå på Immervad, den brændte 1744⁵⁸.

Ditlev Eggers blev borgm. i 1726. Han boede i Marcus Bechs gård på hjørnet af Badstuegade og Borgporten. J. Clausen mener, at han i 1734 afløstes som borgm. af Peder Laasby, men han har altså medunderskrevet 9/9 1735⁵⁹.

Søren Mikkelsen Gylling. Født i Århus. Tog borgerskab 1706 med søfart. I 1737 tituleres han viceborgm., da han indskyder 20 rdr. i magasinet. Han boede i en gård på Mejlgade og blev 1740 borgm. til sin død i 1749. Han var skibsreder og negotiant, samt bisidder i smedelavet⁶⁰. Om tobaksprivilegiet se foran p. 26.

Søren Jensen anbefales af Ditlef Eggers i 1728 til en rådmandsstilling. Allerede i 1691 blev han borger. Han ejede en gård i Mejlgade og en i Vestergade⁶¹.

Andreas Støhr var som nævnt farver og ejede en gård i Vestergade. Han indskød 20 rdr. i magasinet og var medunderskriver i 1743 for Århus, da byen fik tolden i forpagtning. Han var forvalter på Marselisborg og blev rådmand fra 1730–39, da han fik sin afsked efter uoverensstemmelser i rådet⁶².

NOTER

21. Fra Himmerland og Kjær Herred 1917 p. 489; H. St. Holbeck: Odense Bys Historie. Odense 1926 p. 190. – 22. J. H. Schou II p. 11 ff. – 23. Se i øvrigt L. V. Birck p. 125 ff. H. Andersen: Told- og Konsumtionsvæsenet i den gamle Købstad (Købstadmuseet »Den Gamle By« Aarbog 1936/37 p. 35 ff). – 24. Hübertz III nr. 375. – 25. J. Clausen i Aarhus

gennem Tiderne I. Kbh. 1940 p. 303. – 26. Hübertz III nr. 120, 184, 194, 202, 398. – 27. Hübertz II p. 269, III nr. 319. – 28. Tallene for 1672 er hentet fra: Aarhus gennem Tiderne I p. 303; 1704: Hübertz III nr. 40; 1754: Århus bys breve 1754: Indberetninger til stiftamtet fra magistraten 18/3 1754 om Århus bys tilstand (Landsarkivet, Viborg). Alborg: Fra Himmerland og Kjær Herred 1917 p. 491 f; Odense: H. St. Holbeck: Odense Bys Historie p. 186; Randers og Horsens: Hübertz III p. 210 f, 207. – 29. Hübertz III nr. 99, 272. Jfr. dog Aarhus Bagerlaug 1634–1934. Aarhus 1934 p. 21. Her opføres kun 8. – 30. H. Søgaard: Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden. Kbh. 1940 p. 39. – 31. Samme p. 37. – 32. Hübertz III nr. 302. – 33. Hübertz III nr. 72, 155. – 33 a. H. Søgaard p. 103, 112. – 34. H. Søgaard p. 39. – 35. Hübertz III nr. 149; Aarh. g. Tid. I p. 340. – 36. Hübertz III nr. 246, 168; H. Søgaard p. 37 ff. – 37. Der nævnes en sadelmager i Århus 1728 (Aarh. g. Tid. I p. 341). – 38. Holbeck p. 187. – 39. Om handskemagerhåndværket se i øvrigt Industriens Hist. i Danm. II p. 53 ff. – 40. Aarh. g. Tid. II p. 19. – 41. S. Aakjær i Viborg Købstads Historie II Kbh. 1940 p. 578 ff. – 42. Acta Jutl. IV, 2. p. 65 ff; Viborg Købst. Hist. II p. 580. I 1724/25 var der dog ca. 10 snedkersvende i Århus (H. Søgaard p. 67). – 43. Hübertz III nr. 246. – 44. Hübertz III nr. 152, 155. – 45. Hübertz III nr. 292. – 46. J. H. Schou III p. 492 ff; Jfr. Grosserer-Societetet 1742–1942. Udg. af Grosserer-Societetets Komité v. V. Lorenzen. Kbh. 1942. J. O. Bro Jørgensen om oprettelsen p. 27–62; om kræmmerlavene se Medd. om Silke-, Ulden- og Lærredkræmmerlavet 1651–1861 samt Manufakturhandlerforeningen 1862–1886. Kbh. 1887; Medd. om Urte- og Isenkræmmer- samt Sukkerbagerlavet 1693–1861 samt Urtekræmmerforeningen 1862–93. Kbh. 1893; Medd. om Urte- og Isenkræmmer samt Sukkerbagerlauget 1693–1807. Isenkræmmerlauget 1807–1862 og Isenkræmmerforeningen i Kjøbenhavn 1880–1893. Kbh. 1893. – 47. Fra Himm. & Kj. H. 1917 p. 490 f; Hübertz III p. 210 f, 206 f; Holbeck p. 186. – 48. Århus bys breve 1754: Indberetninger til stiftamtet fra magistraten 18/3 1754 om Århus bys tilstand (Landsarkivet, Viborg). – 49. Aarh. g. Tid. I p. 345; Hübertz III nr. 277. – 50. Jfr. i øvrigt S. Aakjær's beregninger over indtægtsforhold i Viborg i 1725 (Vib. Købst. Hist. II p. 528 ff). – 51. Hübertz III nr. 397; Aarh. g. Tid. I p. 352 f; T. Baumgarten: Slægten Basballe I (særtr. af Archiv for Genealogi og Heraldik 1931) p. 9 ff. – 52. 1 rdr. 1730 skulle kunne sættes til godt 18 1940-kr. (Vib. Købst. Hist. II p. 529). Pristallet okt. 1961 var ca. 470, pristallet jan. 1940 var ca. 200 beregnet med 1914 som grundlag. (Statistiske Efterretninger). Jfr. i øvrigt J. Wilcke: Kurantmønten 1726–1788. Kbh. 1927 p. 359 og C. Christiansen i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 4. Rk. V (1926) p. 280. – 53. Hübertz III nr. 252. – 54. Hübertz III nr. 377. – 55. Hübertz III p. 206. – 55 a. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1566–70. Kbh. 1896 p. 375; Hoffmeyer II p. 74 f. – 56. Århus bys breve 1754; Indberetn. til stiftamtet fra magistraten 18/3 1754 om Århus bys tilstand (Landsarkivet, Viborg). – 57. Fra Himm. & Kj. H. 1917 p. 491; Hübertz III p. 211, 214. – 58. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie I Kbh. 1904 p. 424 ff. Jfr. i øvrigt note 51. – 59. Aarh. g. Tid. I p. 414; Hoffmeyer I p. 300. – 60. Hübertz II p. 295, 335, III nr. 312; Aarh. g. Tid. I p. 350, 416; Hoffmeyer I p. 489. – 61. Hübertz III nr. 238, 36; Hoffmeyer I p. 446, 465. Om borgerskaberne se Borgerskabsprotokollen for Århus (Landsarkivet, Viborg). – 62. Hübertz III nr. 312, 357, 399; Hoffmeyer II p. 10.

BORGERSKABETS INDBERETNING

Velædle og Velviise Hr. Borgermestere og Raadmænd i Aarhus!

Da Hans Kongl: Mai^{sts} Allernaadigste til Stiffts Befalings Manden Hans Excellence H^r Baron Holck ergangne Rescript angaaende Kiøbstædernes til og aftagelse, samt Deres nu værende tilstand, paa Raadstuen er bleven for os Publiceret. Har vi anset det for Een Høy Kongl: og Land Faderlig Kierlighed, at Høyst bemelte Hans Kongl: May^t vil allerunderdanigst være under rætted om sinne undersaatters tilstand, og udi goed forhaabning at Hans Kongl: Mai^t vil finde Kraftig og allernaadigst Middel til Kiøbstedernes opkomst, Saa har vi villet give Aarhus Byes aftagelse og nu i værende tilstand Kortelig tilkiende Saaleedes –.

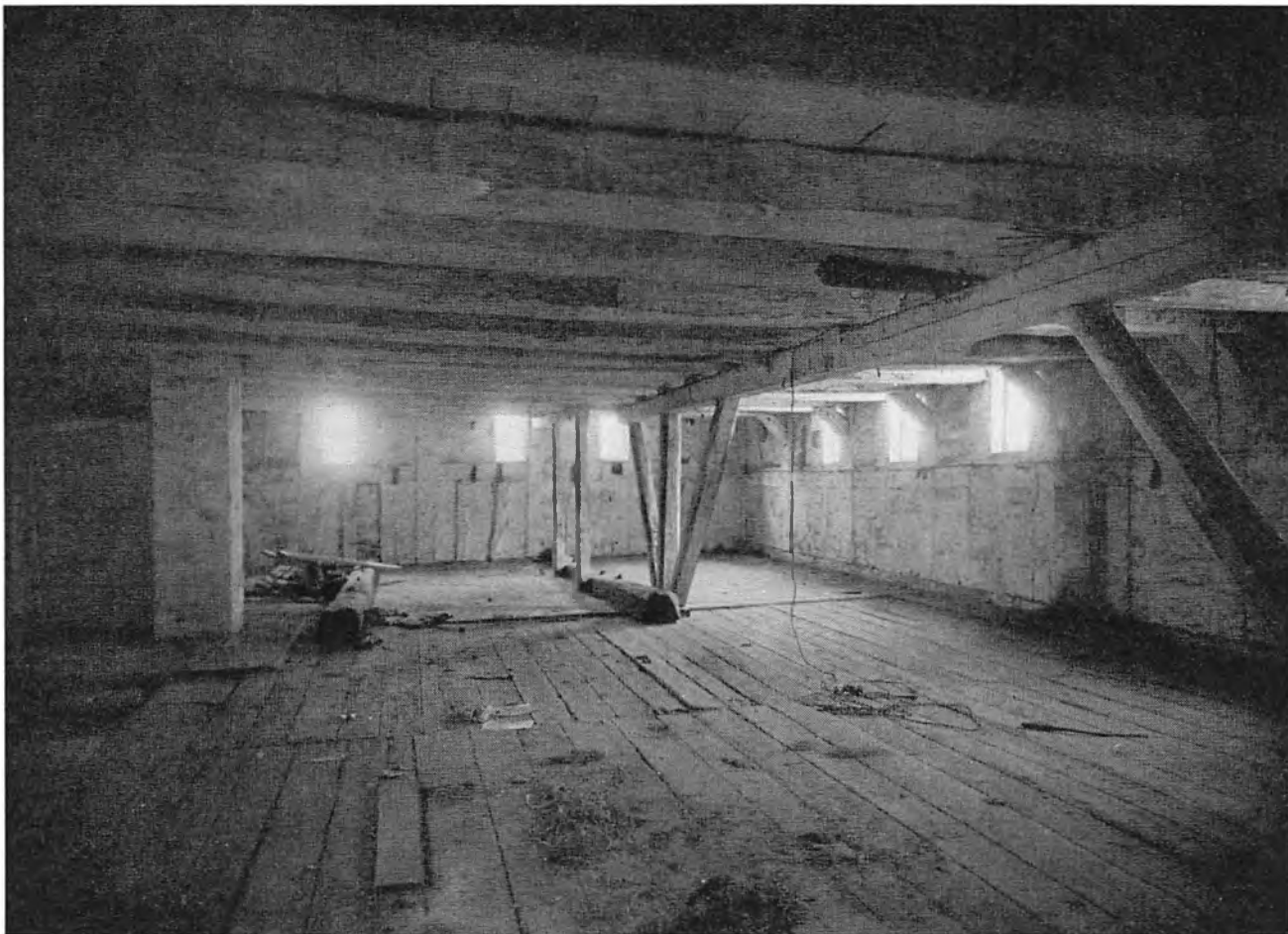
1.

Aarhus Bye er bygt i Strand Bredden saa nære at Søen end offte beskader de der for holdende Bulværcker, Saa at den Eene Sidde af Byen er Hav, og paa dend Anden Sidde som er Land Ligger Horssens^K) 5½ Schanderborg 2½ = Randers 4½, Grenaae 5. og Ebbeltoft 4re Miile fra Aarhus, Saa dend Distance Hvor Borgerskabet kand Handle, med Proprietarier Præster og Bønder, strekker sig paa dend Eene sidde som melt er, 2. 2½ a 3de Miile ind i Landet, Saaleeds er Byens Situation, og dess Aarsage er derfor indretted til Een Søe = og ingen Landstæd –.

2.

Er Aarhus Bye Een Stifts Hoved stæd hvorudi Handelen fordum Flore rede, og de benefnte omkring liggende Kiøbsteders Indvaanere saavel som omliggende Øer og Land Manden Mesten deel tog deres uden Riges og Trundheims Vahre, endten for Contant, eller imod Landets Vahre Hand lede med Stiftets Hoved stæds indbyggere, Hvilked gav opmundtring til at skaffe goede Skibe, og at udbrede Handelen paa Fremmede og jndlen diske Stæder, opbygge gode Korn og Pakhuuse og Kieldere, in Summa at jndrette alding vel til Een Søe = og Handelssted, og for det

Mesten deel = for det meste.

Kornloft i S. M. Holsts gård.

Billedet viser de 5-6 sydligste fag af andet stokværk i Frederiksgadeflojen set imod syd. Denne etage stod næsten uændret, fra Hans Buchtrup opførte den i 1723 til flytningen 1939/40. Tommeret stod urørt, men de oprindelige træluger var erstattet af vinduerne. Bjælkeloftet i denne sydlige del af flojen var usædvanlig svært. Som det ses, var der foruden de normale bjælker over stolperne anbragt en bjælke i midten af hvert fag. Både andet stokværk og loftsrummet må have været beregnet som magasinplads for tunge varer efter den solide konstruktion at domme (H. Sogaard: S. M. Holsts Gaard, »Den gamle By«s årbog 1939/40 p. 16-27 og P. Holm: S. M. Holsts Gaard og dens Betydning i Købstadmuseet, »Den gamle By«s årbog 1942 p. 42-54).

(»Den gamle By« fot.).

3.

Gjorde saadane goede Anstalter den effect at her til Byen var før Krigens begyndelse over 100de Fahrtøyer^K), hvor iblandt 20 stk. var, ingen mindrc/: men 2 større:/ end fra 30 til 80 Læsters drægtighed, her var og habile og Erfahrne Skippere Styrmand og Søe-Folck, og for det –

4^{de}

Var Byen ved saadan Seilladtz Bragt udi den Velstand, at alle Gaarde, Pach= Huuse og Søe= Boede var beboed og opfyldt, alle fattige Folk som ville nedsette sig her i Byen, ville være flittige og Tavelige, kunde blive bemidled Folck til at blive begyndere af Ecn liden Handling, Ja Kremmere og Viin Handlere kunde her i Byen holde over 20 stk^r aabne Kram-Bocder og Viin-Kieldere; hvor udi kunde holdes i Een hver 2. 3. a 4re Karle foruden Dreng p^r al advenant.

5.

Til den Lyksalighed maa vi vil tilskrive den Store Guds forsyn, som det allerbedste Middel, Men den goede Havn som vi da hafde facilliterede Søc farten at Skibbe som var paa 8te a 10 foed Dybgaaende kunde gaae ud og ind af Canalen, Ald saadan ønskelig Handel og Wandel førtes her i Byen til 1709 Aars udgang, da Kriegen tog sin Begyndelse. da Indvaanernes Midler saavel som Handel og Wandel derved kom til at af tage, Som vj saa Kortelig som Sand færdig vil anddrage, og er for det

6te

Da Kriegen var begyndt og dertil udfordredes Penge, Blev denne Byes Borgerskab effter forandførte goede Handling udi alle skatter og udgifter^K) temmelig Høyt imod andre stæder Anset og medtaget, og dermed til Enden Continueret, Saa nogle af Borgerskabet gich Reendt ud og Blev ødc, og det gav Byen det første Stød.

7.

Udi den 3^{dte} Post har vi meldet at her var Goede Søe Folch, af Dem blev Eendeel andtagen til Kongens tienniste, Saa vi da icke hafde Folch til at besætte vore Skibbe med, Hvilket og gav tab og Forliis.

effect = virkning. pr. al advenant = forvanskning af »a l'a(d)venant« = i forhold dertil. Det foranstillede »pr.« må være pleonastisk. For denne tydning takker jeg overbibliotekar Ib Magnussen. Continueret = fortsat.

8.

Det er for det Heele Land disvæhre Bekiendt, den u-taalelig og u forvindelige Skade som denne Byes Beste beboere deels ved Fjendtlig opbringelse^K), og deels ved deraf Dependende Aarsager udi denne Kriig lide, J det at 28^{ve} af de bæste Skibe med Deres Ladning Borte blev, Hvis forliis over gich-80000 Rdlr. For det

9^{de}

Paa kom indqvarteeeringen^K), Hvilcken, saa som de andre forliiser var gaaen forhen, Blev mest kiendelig, Saa Byen blev meest derved Rujneret, Aarsagen dertil at Byen som er et Søestæd var iche som Landstæder indrettet til at tage imod 4re Compagnier Cuirasierer og undertiden Stabbet med; thi maatte tages Kram Boeder til Rytter baracqver, Kornloffter til Høc - Huuse, og Pach Huuse til Hæste=Stalde, in Summa alting blev for keert og kom reent af Lauve, og Kostede Byen udi 18 aar foruden at Regne hvad Høkkere og øll tappere af Dem kunde fortiene Aarlig over 2000 Rdlr, som udi ald dend tiid var over 36000 Rdlr, hvilcke med Mand taler kand beviises, foruden at melde om mange andre u lejlighed og Løragtighed, ja Tieniste Folckes forførrelse Blev begaaed,

10.

Det er og Een stoer Forliis at til regne Byen at hvad som effter for anførte udstandene u - lejligheder, Har Dødsfald, og Skifter for aarsaged at mange Midler er kommen her fra Byen, De øfrige saaleedes adskildt og Separeret, at ingen Handel uden alleene Høkkerie Kand Etabileres^K), og der af for det

11te

Betiener Land Prangere, Strandsiddere, og Kroe Holdere^K) paa Landet sig, Saaleedes: at i stæden for vi udj den 4de Post har forklaret, hvorleedes Kram boe og Wiin Handling i forrige goede tidder var i Flor og at derpaa kunde holdes saa mange Karle og Drengte er nu forvandlet til Høkkerie, og at vi iche veed at paa dend Handling holdes her i Byen meere end som Een Karl og faae drengte, Hvilket dend skadelig Land Prang og Kroe = Hold paa Landet for volder, thi Brendeviins Brenden der tager saa stoer over Haand at saadan Fabriqve imod Høi Priiselige Forordninger, nu føres med Gevalt, Trudsel og Død Slag, hvoraf denne Bye har et stort Exempel at producere -.

andere forliiser = andre tab. reent af Lauve = rent af lave.

Hjelm til en brændevinskedel. Skanderborg museum.

Fundet ved dræningsarbejde på en mark ved Låsby 1953, hvilken oplysning venligst er meddelt mig af museumsdirektor Helge Sogaard. Takket være imødekommenhed fra overlærer N. Gjesing, Skanderborg museum, blev det muligt at bringe dette fot. Hjelmten menes at have ligget i jorden i ca. 200 år og har i sin tid været anvendt i hjemmebrænding på landet. Efter mæskning og gæring fulgte brændingen i en stor brændekedel forsynet med en hjelm som den illustrerede til at opsamle spiritusdampene, som via de to rørpiber ledtes gennem en svaletønde, hvori dampene fortættedes, så de kunne opsamles i dråbeform ved pibernes munding. Om brændevinsfabrikation se H. Sogaard: Brænderidriften i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, »Den gamle By« årbog 1934 p. 39-50 og der anført litteratur.

(G. Rasmussen fot. 1963).

12.

Dend 3^{die} og 5te Post forklarer denne Byes Goede Haun og Skibs Floede i forrige tider, men nu er Haunen saa got som tilstoppet og forderved, at iche et fahrtøyt paa 5. à 6 foed kand flyde ind og ud, For at faae noget igien til dends i standsettelse har Borgerskabet Allerunderdanigst Begiert Consumptionen til Byen^K), som og allernaadigst blev bevilget, Men formedelst dessen Høye afgift deraf aarlig skal Svares, og Byens nu i Værende Slette tilstand, er der af dend allereede forbi gangne tiid at Erfahre, Byen iche at Slippe uden Skade, Langt mindre at naae samme vores ynskelig Hensigt. Fartøyer er her endnu tilbage = 52 støcher fra 4re til 30 Lesters drægtighed, Alle bestaaende udi ungefehr 600 lesters drægtighed, som er iche meere end som 2 skibe paa andre steder^K) kand udgiøre, af Dem vi har /: hvor med Søefarten her fra uden nogen fremmede at fragte bestyres :/

nu i Værende = nuværende.

gaaer Farten ud paa med en 4re a 6 støcher, her fra = Een gang om aaret til Trundheim^K) /: sielden meere :/ med Korn Vahre og derfra igien her hiemførerr Baglast og grand bord, uden alleene en gandske liden deel af Kaaber, Tran, Tiere, Sild og fiskevahre -. 34 a 36 stk: Fahrer Øster paa Norge med Korn^K) fcede og Hiemgiort vahre, og derfra her hiemførerr Jern^K), tiere, Carve, für-gran Tømmer og Deeler med Andet meere som vi formedelst Korn Vahrenes Slette Priis^K) paa nogle Aar i Norge, i Mangel for Reede Penge maa modtage, og for at blive vore Vahre Qvit os tilstudsze, Men naar vi faar saadanne Vahre som nu Nafngifne er her hiem, ere de fast iche afsettelig med nogen fordeel, og det af aarsage at de udi den første Post Nafn gifne og saa nær ved liggende Kiøbsteder har dend samme fart som Stiftsstædet, og alt saa kand forsyne dem baade selv og landet frem for forrige tiider.

Paa Lybeck fahrer et par Smaae, som fører Skind, Pennefierre, Handsker^K) undertiden Korn Vahre og andet hvad som maa didføres, Derfra igien hiemførerr: Hør, Hamp, Humble Glass-Kister, Glas, Specerier og Andet der udi Landene Voxende og fabriquerende Vahre.

Paa Kiøbenhafn fahrer og 2 stk. henfører Korn fcede Vahre og Brendevædd, Hiemfører Viin, Salt, Sucher og Tobachs-blade^K), og andet meere som derfra Billigst kand og maa føres.

Jmellem Smaalandene fahrer en 4re til 6 - støcher med Træskoe og træ vahre, som igien Hiem bringer Hvæde, Rug, Byg, og Erter, og om Hænder sig det vi Een gang om Aarit har et fahrtøyt endten fra Holland eller Riga med Goeds, Skeer det dog iche, med mindre dend derdid Andensteds fra faar fragt -. Der udj bestaar nu ald vor fart, som ingen lunde kand være Byen til opkomst. Her kunde vel være meere endnu at erjndre om Byens aftagelse, fornemmelig Byens Marcks Jorder, Der tilhører Kircker Hospitalet u myndige og Borgerskabet som iche nu maa Bortlejes til uden Byes Boende, med mindre der af skal Svares Matricul skat, Hvilket foraarsager at De som Marcks Jorderne tilhører og ej kand have lejlighed Dem Selv at ørcke, iche der af kand nyde interessen af de Penge som de ere kiøbte eller Andtagne fore, af jndenbyes lejere, langt mindre derfor at faae Kiøbe Summen igien, om de skulde Bortselges. Men vi vil overlade dette og andet meere til Dend Høye øfrigheds Gunstige Recommendation og

Baglast = ballast. grand bord = brædder af grantræ. Kaaber = kobber. Carve = kommen. für-gran Tømmer = fyrre- og grantømmer. Deeler = brædder. tilstudsze = tilbytte. fast = næsten. alt = allerede. Smaae = her er glemt skuder. Specerier = krydderier. Voxende og fabriquerende Vahre = varer, der vokser og fabrikeres der. ørcke = dyrke. Recommendation = anbefaling.

forbøn, at Hans Kongl. Mai^t vil være Byen saa Naadig og lade dend Nyde samme Moderation i Tolden, som Eendeel Andre stoere Kiøbstæder i Hans Kongl. May^{ts} Riger og Lande nyder, som virchelig kunde Befordre Søefarten og Negotien,. Dernest at give Byen nogen Lindring her efter paa nogle visse Aar udj Consumptionen for derved at vinde nogen hielp til vores forfaldne Hauns Reparation, og at Proprietarier og alle Ved kommende, som Eier Land-Mand og Goeds maatte blive strengelig befalet, at af skaffe Land Prang, Kroe Hold og Brendevins Brenden, saaleedes at Kiøbsted Manden iche der over meere skulle have Aarsag at Klage, der blev visselig enstoer fordeel ej alleene for de handlende men end og saa for saa mange Fattige der iforrige tiider, men nu iche i Kiøbstederne ved saadan smaa Borgerlig Næring, kand ernære sig, Ligesaa: at Hans Kongl. Mai^t ville være Byen saa Naadig og tillade at af Byens Marchs – Jorder maa Bortlejes til uden Byes folch, uden der af at svare Matricul skat, og Endelig at Denne Bye: som er en Stifts Kiøbsted maatte tillades Ligesom i Kiøbenhafn og andre steder at faae Kiøbmands og Skippers Laugs Huus med tilhørende Articler hvorved kunde Blive egalitet imellem de Handlende og De Søc= Fahrende. Der efter da Eenhver af Byens Jndvaanere vil stræbe at komme i forrige goede tilstand. Denne Vores Sandfærdige Beretning med sinne omstændigheder, vi Ydmygst Beeder Deres Velædle nyder, s o m virchelig osv. som = her i betydningen: hvilket.

Borgerskabets underskrifter.

Velviisheder ville Behage at lade med følge Deres derover giørende Relation og betæncende til Vores Naadige Høye øfrigheds Behagelig effertsiun og re Commendation -. Vi er og Forbliver Dend

Velædle og Velviise Magistrats
 tjenstskyldigste
 tienere

Aarhuus

d. 19 Augusty 1735

Paa Egne og Samtlige Med borgeres
 Vegne underskriver -.K)

Hans J. Buchtrup, Arent Johansen Althalt, Lauridtz Gylling,
 Niels Gregersen, Peder Andersen, Rasmus Stær, Christen Nielsen Haarbye,
 Knud Nielsen Beck, Svend Herschend, Jens Olessen Schiøstrup,
 Jens Anderssen Müller, N: Stauning, Søren Olufss, J. P. Westergaard,
 Hans Clemmensen Kryssing, Lass Nielsen Wissing, Mads Rasmessen
 Haarup, Christern Hansen Høyer.

Deres derover giørende Relation = deres derover gjorte indberetning.

KOMMENTAR TIL BORGERSKABETS INDBERETNING

Horsens: Afstandene må være beregnet i fugleflugtslinie ellers måtte det blive meget mere for Ebeltoft og Grenå.

Over 100de Fahrtoeyer: Århus havde i 1704 63 skibe fra 2 til 100 læster, tilsammen 833 læster og i 1711 62 fartøjer fra 3 til 60 læster, i alt 840 læster. Selvom Århus allerede i 1710 mistede 4 skibe, synes de over 100 fartøjer dog at være lidt overdrevet; at der har været gennemgående større skibe iblandt end i 1735 er derimod givet. I 1706 havde Århus i alt 402 søfolk indrulleret, måske ca. 10 % af byens befolkning, så den tør med rette kaldes en søstad⁶³.

Skatter og udgifter: Den årlige krigsstyr beregnedes fra 1714 svarende til 2 % af hver mands eller enkes formue. Den udgjorde i rdr. for byerne i Århus stift:

	1710	1711	1713	1714	1717	1720
Århus	4476	5853	3287	6603	6917	5148
Randers	1278	1751	1119	3564	3944	3459
Horsens	1747	2105	1358	3556	3687	3038
Grenå	315	333	150		513	389
Ebeltoft	158	154	249		682	682
Skanderborg	104	117	98		244	161
Mariager	161	184	118		429	59

Mens Århus i de første to år har betalt langt mere end alle de øvrige byer tilsammen, er disse 2 beløb i 1713 omtrent lige store, og fra 1714 betaler stiftets øvrige byer tilsammen adskilligt mere end Århus. Det er navnlig de to større byer, Randers og Horsens, der er kommet godt med, da Århus åbenbart ikke har kunnet drage byrden alene. Også Odense slap væsentlig billigere end Århus: 1714: 2670, 1717: 4441. Derimod lå Ålborg langt over de øvrige købstæder: 1714: 10.004, 1717: 13.823⁶⁴. Århus har efter Ålborg besiddet de største formuer i provinskøbstæderne ved krigens begyndelse. Krigsstyr var ikke den eneste skat. Kop- og Hesteskatt udgjorde 1711: 2696 rdr., 1720: 2040 rdr. og i 1712 udskrives en forstrækning til kongen på 4000 rdr.⁶⁵.

Skade ved Fjendtlig opbringelse: I 1721 opgav magistraten at have mistet en snes skibe siden 1711, som med ladninger androg ca. 78.000 rdr. Tilsvarende an-

gav Horsens 12 fartøjer til ca. 25.000 rdr., Randers 7 til ca. 5600, Grenå 9 til 4000 og Ebeltoft 10 til ca. 10.000 rdr. Hertil kommer tabene i de første krigsår. I alt har man indgivet tabslister på over 40 skibe fra Århus, men da det drejede sig om krigsskadeserstatning, har man sikkert taget munden fuld. Kunne man få almindelige skibsforlis dækket, var det naturligvis værd at tage med. De her opgivne tal må være, hvad regeringen har anerkendt⁶⁶.

Indkvartering: Ifølge apoteker Holmstads specifikation androg disse 4 kompagnier i 1728 i alt 244 mand; med koner og børn blev det 374 personer. Også Randers sukker under indkvarteringen, der her opgøres til en årlig udgift på 16–1700 rdr.⁶⁷.

Ingen handel uden høkeri kan etableres: Dette turde være noget overdrevet og kan i alt fald kun gælde krambodhandel, som i forhold til byens størrelse har været ringe.

Kroe Holdere: De højpriselige forordninger, der henvises til, var af 4/6 1689, 11/1 1690, 13/3 1700, konsumtionsforordningen af 30/12 1700 og sidst om forbud mod utilladelige kroholdere på landet 30/4 1734⁶⁸. Herved var der givet konsumtionsforvalterne eller forpagterne heraf ret til ved magistrat og byfoged at føre inkquisition i købstadsdistriktet i 2 miles omkreds og skride ind mod ulovligheder så som konfiskere ulovlige brændevinskedler⁶⁹. Den drabelige begivenhed, der sigtes til, skyldtes at disse inkvisitorer formentlig overskred deres kompetence ved at bryde ind hos en bonde i Lillefulden og ødelægge en kedel, som denne hævdede at bruge til maltbrygning. Derpå tog bønderne sig selv til rette, overfaldt inkvisitorerne og dræbte en af dem i Marselisborg skov. Sagen nåede til højesteret, og to af bønderne blev henrettede 1738⁷⁰. Men at inkquisitionens fremgangsmåde heller ikke har kunnet billiges, ses af stiftamtmandens indberetning (se nedenfor).

Consumptionen til byen: Dette forhandles der om i 1732. Staten forlangte 20.000 rdr. herfor fra 18 jyske købstæder, og fra forpagtningen skulle undtages lastepenge af skibene, konsumtionen af de 4 species, samt øksentolden⁷¹.

600 læster som 2 skibe andre steder: Skibe af den størrelse fandtes i Danm. kun i Kbh. Asiatisk kompagni havde 7 store Kina- og Ostindiefarere. Dertil kom vestindisk kompagnis skibe. Herudover havde byen i 1745 kun 4 skibe over 100 læster. Selv i hertugdømmerne var det største skib i 1736 kun 120 læster. I Norge fandtes større skibe; i Kristianssand var det største 257, i Skien 230 og i Arendal 295 læster⁷².

Trundhiem: Under eet behandles her skibsfarten på Norge. I Århus indløb i 1731 95 danske (formodentlig næsten udelukkende århusianske) skibe fra Norge

og 91 danske udgik til Norge, omregnet i lasteevne 1245 og 1319 læster. Ingen anden dansk by havde så stor dansk sejlads på Norge. De tilsvarende tal for København var 32 indgåede skibe (1176 læster), 30 udgåede skibe. Aalborg 71 skibe (833 læster) indgåede (udgåede mangler). Men til København kom desuden 50 norske (1032 læster) og 9 hertugelige (305 læster) fra Norge. Til Ålborg kom 117 norske (1057 læster), til Århus derimod kun 8 norske (104 læster). Fra København udløb 44 norske og 4 hertugelige til Norge. Fra Århus kun 3 norske (60 læster). I den samlede sejlads på Norge har Århus dog en klar tredieplads i Danmark. Med undtagelse af Rørvig toldsted, der besøgtes af ualmindelig mange norske skibe (til Roskilde, Holbæk, Frederikssund og Nykøbing), er der meget langt til den næste i rækken ⁷³.

Korn: For årene 1734–39 er bevaret eksporttal for kornvarer fra Århus stift ⁷⁴. Her anføres Århus omtrentlige årlige gennemsnitskспорт og dens %-andel i stiftets eksport:

malt	31.000 tdr.	50–60 %
rug	8.200 tdr.	ca. 25 %
byg	2.500 tdr.	ca. 30 %
havre	5.000 tdr.	35–40 %
hvede	120 tdr.	ca. 90 %
ærter	1.100 tdr.	70–75 %
gryn	8–900 tdr.	ca. 45 %
mel	50 tdr.	ca. 5 %

Århus udførte altså årligt ca. 50.000 tdr. kornvarer. De tilsvarende mængder for Horsens udgjorde 7.800 tdr. malt, 7.700 tdr. rug, 1.700 tdr. byg og 3.000 tdr. havre. For Randers: 10.000, 5.900, 1.600 og 2.800 tdr. Af mel og gryn havde Ebeltoft og Grenå en stor eksport. Udmaltningen var navnlig stor og specielt i Århus ⁷⁵.

Sammenligner man med lageroptællinger af kornvarer i stiftets købstæder i 1709, 1714 og 1737 ser det stærkt ud til, at Århus virkelig havde haft en adskilligt mere dominerende position i kornhandelen tidligere, omend den stadig var ubestridt førende blandt stiftets byer i 1735 ⁷⁶. Århus havde desuden den fordel, at dens havn var længere isfri, hvilket man har benyttet til vintersejlads på Norge. Det stærke opkøb har skruet priserne på korn og fodevarer i vejret, hvilket man søgte at hindre ved tvangspriser 1732 ⁷⁷.

Korn Vahrenes Slette Priis: De meget lave kornpriser var nok hovedårsagen til tilbagegangen. Århus' velstand hvilede overvejende på kornhandel mere udpræget end Ålborgs og Odenses. I 1690'erne og første årti af 1700-tallet var priserne gode under den pfalziske og spanske arvefølgekrig 1688–97 og 1701–13,

Århusianske mål.

Ved forordn. af 10. januar 1698 fik magistraterne i Århus, Ålborg og København ret til at lade fremstille og justere de forordnede mål. Justeringsmærket for Århus var et »R«. Mål af den viste type har været anvendt i Århus 1735. Korntønden og skæppen er fra 1767, bismervægten fra 1770 og alenstokken fra 1765, alle i »Den gamle By«. Bismervægten omtales i 1284 i Flensborg stadsret. Den viste er en træbismere, der var den almindeligste type, men kort for 1700 kom jernbismere af lidt anden konstruktion i brug. (H. Sogaard: Mål og vægt i Århus 1698-1828, »Den gamle By«s årbog 1951 p. 55-62. Jfr. i øvrigt P. Riisnoller: Justering i Ålborg, Danske Museer I p. 65-72 og om bismervægt: Ax. V. Nielsen: Ole Romer. Århus 1944 p. 146 f.)

(G. Rasmussen fot. 1963).

og de holdt sig under den store nordiske krig 1709-20, hvilket borgerskabet synes at glemme i deres klager over krigstabene. Kapitelstaksterne for Århus stift viser de gode priser under krigen:

Skæppepris i daler og skilling⁷⁸).

	1703	1709	1710	1719	1730	1735
Rug	1.32	4.00	2.08	2.48	1.24	1.68
Byg	80	2.16	1.16	2.00	80	88
Havre	48	1.00	56	88	48	44

Det samme gjaldt hvede. Gennemsnitskapitelstakst på Lolland var 1716–20 over 46 gr. fint sølv pr. td., 1721–25: under 35, 1726–30: ca. 37 og 1731–35: ca. 33 gr. sølv pr. td. Tilmed har de norske priser ligget højere end de danske ⁷⁹.

J. Clausen anslår bruttofortjenesten i kornhandelen til ca. 50 % i 1735, og den har ikke været mindre under krigen. Risikoen har man gerne taget med, og skønt krigstabene var store, må det alligevel have kunnet betale sig. Da Basballe mistede skibet »Justitia« på 42 læster var det et tab på 6000 rdr. De mest skadelidte var alligevel efter krigen de rigeste: Basballe, Gylling og de nævnte Peder Andersen og Jens Andersen Müller ⁸⁰.

Jern: var en af de vigtigste importvarer fra Norge. Århus indførte 54 tons og 4 t. støbegods i 1731, Horsens 25 t. jern og Randers 15 t. jern og 2½ t. støbegods. Ålborg indførte dog adskilligt mere: 77 t. jern og 13 t. støbegods. De øvrige provinsbyer lå langt efter ⁸¹.

Handsker: En tidligere eksport af jyske handsker til Sverrig var nu hæmmet af indførelsestold. Også Århus handsker var tidligere afsat i Sverrig og København ⁸².

Salt, Sucher og Tobachs-blade: I 1738 tog Århus 1680 tdr. spansk salt og 237 tdr. fint salt hjem fra København. Heraf var afsat 527 tdr. spansk og 182 tdr. fint salt. Randers kunne forbruge ca. 500 tdr. spansk salt og godt 25 tdr. fint. Horsens derimod 7–800 tdr. spansk og 100–120 tdr. fint salt. Detailprisen var noget billigere i Århus end i de øvrige byer i stiftet ⁸³.

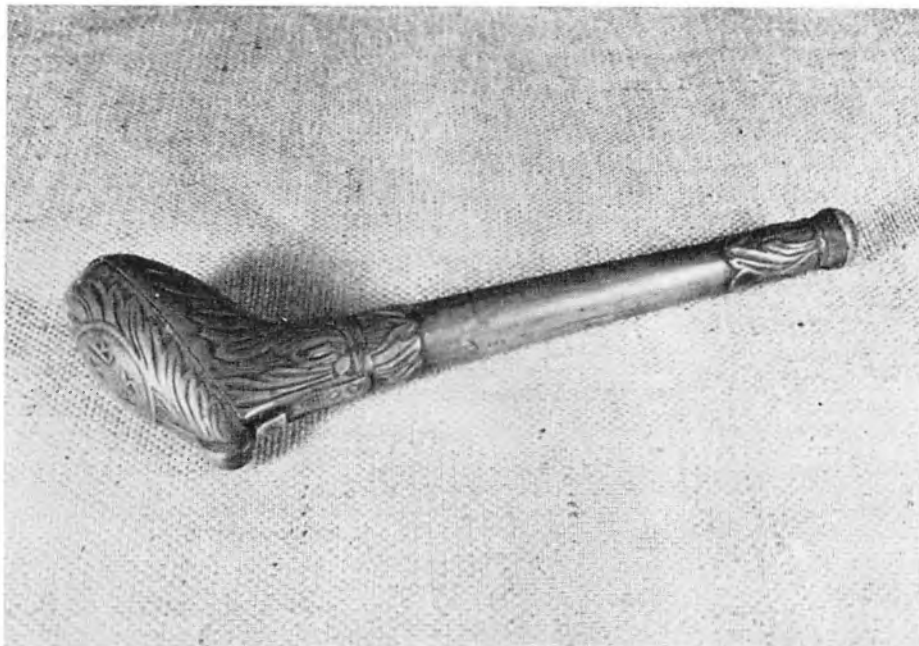
I 1735 tegnede Århus sig for 1400 pd. raffineret sukker og 200 pd. sirup fra København. Randers kun for 300 pd. raffinade og 50 pd. candis. Grenå 400 pd. raffinade ⁸⁴.

I 1738 produceredes 2400 pd. tobak i Århus af hjemmeavlet tobak eller fra en plantage ved Vejle. I Horsens produceredes 3000 pd. af hjemmeavlede blade. I 1745 var dog tilført Århus 30.000 pd. fra København foruden opkøb fra plantere her, i Horsens og Vejle ⁸⁵.

Det var utroligt små mængder, byernes købmandsstand forhandlede af disse varer, mange privatfolk købte selv i København. Århus var vel førende blandt stiftets byer, men dog stærkt fulgt op af Horsens.

Paa Egne og Samtlig Med borgeres Vegne underskriver:

Hans Jensen Buchtrup: født i Ebeltøft 1683 og borger i Århus 1713, var en af byens driftige købmænd. Han var Frue Kirkes værge, hvilket ses af hans epitafium i kirken. Han har bygget flere gårde øverst i Frederiksgade bl. a. Holsts gård på hjørnet af Sdr. Allé, som gav anledning til en stor strid med magistraten. Han var i 1747 blandt byens borgerrepræsentanter »de 6 mænd« ⁸⁶.

Federal til kridtpibe 1755 i »Den gamle By«.

Tobaksbehovet steg stærkt i 1700-tallet. »Rog Tobak er iblandt den gemene Almue alt for gemeen, og det er ikke rart at see Drengene paa 12 og 14 Aar gaae med Piben i Munden«, skriver amtmand Trappaud 3. aug. 1735 på Sobygård (Hübertz III p. 233). Hjemlige tobaksplantager dukkede op flere steder. Om tobaksavlens og de forskellige former for tobaksnydelse se Sv. T. Kjellberg: Ur tobakens svenska historia (Kulturen 1938 p. 66-117). Heri vises et lignende træfederal af hollandsk oprindelse (p. 101).

(G. Rasmussen fot. 1963).

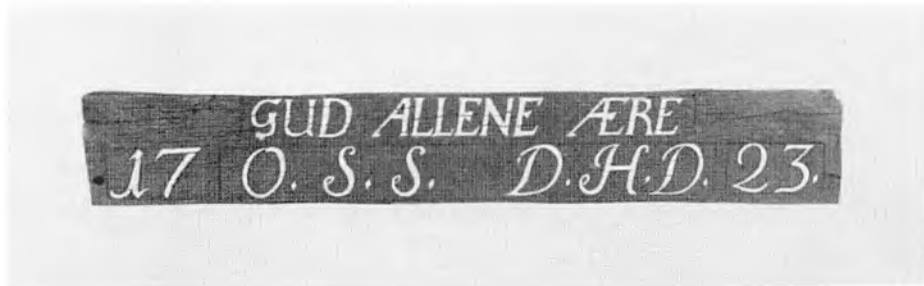
Arent Johansen Althalt: var barnefødt i Århus og løste borgerskab 1701 med kornhandel og søfart. Han var svigersøn til afdøde borgm. Hans Winter og svoger til rådm. Oluf Sørensen. Han ejede en stor gård på vestre hjørne af Møllestien og Vestergade. I 1737 indskød han 20 rdr. i alm. magasin⁸⁷.

Lauridtz Gylling: drev stor forretning på Vestergade⁸⁸.

Peder Andersen fra Ø. Lisbjerg hrd. løste borgerskab som skipper i 1718. Han mistede for over 5000 rdr. ladning under krigen, men var 1727 højeste skatteyder. I 1737 indskød han 10 rdr. i alm. magasin. Han må være død i 1747, da hans enke nævnes som ejer af en bod i Fiskergade⁸⁹.

Christen Nielsen Haarbye: boede i en af gårdene på Frederiksgade (nr. 79), som Buchtrup havde bygget. I 1746 købte han en kornhave ved Brobjergs port af Basalle. I 1718 var han blevet borger⁹⁰.

Knud Nielsen Beck: var født på Femø ved Lolland. Han tog borgerskab i 1720 med søfart og blev en af byens betydeligste købmænd. Han indskød 10 rdr. i

Dørhammer (l.: ca. 131 cm, h.: ca. 19 cm, br.: ca. 10 cm). »Den gamle By«.

Bogstaverne dækker formodentlig Oluf Sorens Son og Dorethe Hans' Datter. Rådmand Oluf Sorensen (f. 1657, d. 1724) var gift med en søster til Arent Johansen Althalt, Dorethe Johansdatter Althalt (f. 1665, d. 1737) (Hoffmeyer I p. 445, 452). Der haves ingen oplysninger om fundstedet. Ægteparret ejede flere gårde og boder i byen. Arstallet 1723 kan dog sikkert give forklaring på, hvor stolpen har siddet. 1. september 1723 fik ægteparret nemlig skode på en gård i Vestergade fra Morten Mortensen Hvas (nr. 365 i grundtaxationen 1682, hvilket er identisk med matrikel-nr. 593). Det drejer sig om nuværende Vestergade 8 på hjørnet af Frue Kirke plads, hvilket også stemmer med gårdens beskrivelse i skodet (C. J. T. Thomsens udskrift af Århus skode- og panteprotokol, findes i en mappe sedler: Udtog af forsk. arkivalier vedrørende ejendomme i Vester-gadekvarteret (Statsbibliotekets manuskriptsaml. nr. 731), jfr. C. J. T. Thomsen: Aarhus Bys Skode- og Pante-protokoller 1683-93, Årh. stifts årb. XXXIII 1940 p. 99 og kortplan 2).

(G. Rasmussen fot. 1963).

alm. magasin og var blandt underskriverne på et forslag til forbedring af byens forhold, som indhentedes i 1747. I 1735 købte han netop den store gård på hjørnet af Fiskergade og Mindegade⁰¹.

Svend Rasmussen Herschend: var født i Herskind 15 km vest for Århus. Han tog borgerskab 1707 som skipper, men etablerede sig som detailhandler og boede i Skolegade⁰².

Jens Olufsen Schiøstrup: var født i Skødstrup og tog borgerskab 1713 med handel og skibsfart. Han indtrådte 1736 som negotiant i Oeconomi og Commercekollegiet i Århus stift. 1737 indskød han 20 rdr. i magasinet. Han var blandt underskriverne på erklæringen imod ovennævnte jødiske tobaksspinders nedsættelse i byen, og ligesom Bech blandt indstillerne til forslaget 1747⁰³.

Jens Andersen Müller: var født i Randers og tog 1699 borgerskab som købmand i Århus. Han ejede Vejlbys kirke og flere gårde der, men havde tillige ejendomme i flere jyske byer og skal have været hovedrig. Han var stedfader til Oluf Blach, der endte som etatsråd og 1763 som direktør i det almindelige handelskompagni i København⁰⁴, og dennes broder, den bekendte århuskøbmand Mogens Blach, der tog borgerskab 1736⁰⁵. J. A. M. ejede i 1733 den gård i Mejlgade, som senere tilhørte oliemøller Bang. Hans krigsskade oversteg 6000 rdr. I 1737 indskød han 20 rdr. i alm. magasin. Død 1741⁰⁶.

Niels Jørgensen Stauning var fra Grejs ved Vejle. Han var blevet borger 4 år forinden og ejede en stor gård i den nederste del af Frederiksgade. Han hand-

lede med tobak, manufakturvarer og bygningsartikler og gjorde indskud på 20 rdr. i alm. magasin. Han var som Bech og Schiostrup blandt forslagsstillerne i 1747 og blandt underskriverne på afslaget til den jødiske tobaksspinder⁹⁷.

Søren Olufsen løste borgerskab i 1713 som købmand og skipper. Han nævnes blandt forslagsstillerne i 1747 ligesom *Kryssing*⁹⁸.

Jørgen Petersen Westergaard, der startede som skipper i Århus 1704, var kommerceassessor. Han tegnede sig som Basballe for det højeste beløb i Århus til magasinet: 50 rdr. og fik sæde i Oeconomi og Commercekollegiet i Århus stift i 1736. Han ejede »Trods Katholm« og byggede herfra i 1734 22 boder ned ad Fiskergade. Desuden havde han en gård på Vestergade⁹⁹.

Det oprindelige »Trods Katholm«. Forstørret udsnit af prospekt i »Theatrum Urbium«. Opført 1606 af Christence Bryske. Navnet er muligvis en forvanskning af Truids Katholm efter en af de senere ejere, Truid Bryske. En tid efter 1660 synes bygningen at have været anvendt som kongeligt kornmagasinhus. Gennem en række synsforretninger kan iagttages en gradvis forringelse p. gr. af manglende vedligeholdelse (Th. Rasmussen: Trods Katholm. Kongelig Majestæts Magasinhus ved Mindet i Aarhus og dets Ejere, Arh. Stifts årb. XLIV 1951 p. 5-30).

Porthammer (l.: 196 cm, h.: ca. 16 cm, br.: ca. 13 cm). »Den gamle By«.

De oprindelige farver er delvis bevarede. Fandtes som lodret skillerumsstolpe ved nedtagning i 1912 af Frands Hansens gård, Mejlgade 78, der er genopført i »Den gamle By«, nu urmuseum. Hvornår bjælken er havnet på dette ejendommelige sted, og hvor dens oprindelige plads har været, vides ikke. Clemmen Hansen Kryssing var fader til den her nævnte Hans Clemmenssen Kryssing og morbroder til Arent Johansen Althalt (Hoffmeyer I p. 247 f).

Hans Clemmenssen Kryssing, en ung borgersøn på 33 år, havde få år i forvejen løst borgerskab. Han var detailhandler og havde boder både i Mejlgade og ved åen. Hans borgerskab lød på købmandsskab til lands og vands. Han døde i 1749¹⁰⁰.

Lass Nielsen Wissing fra Vitved i Galthen hrd. blev borger 1713 som købmand og skipper. Han var medunderskriver på protesten mod jøden¹⁰¹.

Mads Rasmussen var fra Haarup i Todbjerg sogn. Han tog borgerskab i 1714 som kornhandler¹⁰².

Niels Gregersen fra Skårup i Gern hrd. blev borger i 1722 som skipper.

En Christen Hansen fra Århus løste borgerskab som skipper i 1704, om han er identisk med C. H. Høyer kan næppe afgøres med sikkerhed.

63. Hübertz III nr. 37, 106, 52; Aarh. g. Tid. I p. 349. – 64. Hübertz III nr. 96, 112, 124, 173; E. Holm: Danm.-No.s indre Hist. 1660–1720 II p. 373 ff. – 65. Hübertz III nr. 112, 173, 115. Jfr. H. Nielsen & V. Thalbitzer: Skatter og Skatteforvaltning i ældre Tider 1948. p. 78. – 66. Hübertz III nr. 199. Se om krigsskaderne i øvrigt Aarh. g. Tid. I p. 349 f. – 67. Hübertz III nr. 246, p. 209. – 68. J. H. Schou II p. 6, 17 og III p. 123 ff. – 69. Hübertz III nr. 167. – 70. Hübertz III nr. 320. – 71. Hübertz III nr. 276–77. – 72. E. Holm: Danm.-No.s Hist. 1720–1814 II p. 531 ff. R. Tank i Den norske Sjøfarts Historie fra de ældste Tider til vore Dage. I. Kristiania 1923 p. 476–512. – 73. A. Olsen: Danm.-No. i det 18. Aarh. p. 63. – 74. Hübertz III nr. 337. – 75. Ved forordning af 10/1 1698 blev korntønden strøgmålt sat til 144 pottes = 139,1 liter (J. H. Schou I 1670–1699 p. 746. Se i øvrigt S. Aakjær i Nordisk Kultur XXX Kbh. 1936 p. 211). – 76. Hübertz III nr. 75, 135, 308. – 77. Hübertz III nr. 273. – 78. Aarh. g. Tid. I p. 335. Stat. Medd. 4 rk. 15 p. 36 f. 1 tønde = 8 skæpper (ovenn. forordn. 10/1 1698). 1 rigsdaler = 96 skilling ifølge forordning af 4/5

1625 (V. A. Secher: Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558–1660. Kbh. 1887–1928. IV). Jfr. i øvrigt priserne hos A. Nielsen: *Dänische Preise* p. 325 f, 345 og A. Friis & K. Glamann: *A history of prices* p. 153 f, 207 ff. Også fedevarerne (kvægavlsprodukterne) lå i lave priser. Minimum nåedes netop i tiåret 1731–40 (Dän. Preise p. 336). – 79. *Dänische Preise* p. 334 f; A. Olsen: *Danm.-Norge* p. 8. – 80. *Aarh. g. Tid.* I p. 348 ff, 353; Hübertz III nr. 96. – 81. A. Olsen: *Danm.-No.* i det 18. Aarh. p. 35. – 82. *Fra Himm. og Kj. H.* 1917 p. 489; Hübertz III nr. 72, *Hist. Medd. om København* 3, II p. 165. Om afsætningsmulighederne i Lybæk og Hamborg se *Ind. Hist. i Danm.* II p. 54. – 83. Hübertz III nr. 325, 331. – 84. Hübertz III nr. 293. – 85. Hübertz III nr. 331, 388. – 86. Hoffmeyer I p. 382 ff; Hübertz III nr. 399; *Aarh. g. Tid.* I p. 208, 414. – 87. Hoffmeyer I p. 265, 465, 514; Hübertz II p. 335, III nr. 36, 312. – 88. Hoffmeyer I p. 465. – 89. *Aarh. g. Tid.* I p. 353; Hübertz III nr. 312, p. 356. – 90. Hoffmeyer I p. 383; Hübertz III p. 359. – 91. Hübertz II p. 336, III nr. 312, 399; Hoffmeyer I p. 401. – 92. Hübertz II p. 335, III nr. 317; Hoffmeyer I p. 389. – 93. Hübertz II p. 336, III nr. 298, 312, 319, 399. – 94. *Dansk biogr. Leksikon.* – 95. Hübertz II p. 337. – 96. Hoffmeyer I p. 392, 430, 457, 489; Hübertz III nr. 36, 224, 312; *Aarh. g. Tid.* I p. 353; *Historisk Tidsskrift* 5. Rk. I p. 134 f. – 97. Hoffmeyer I p. 393, *Aarh. g. Tid.* I p. 347; Hübertz III nr. 312, 319, 399. – 98. Hübertz III nr. 399. – 99. Hübertz III nr. 298, 312; Hoffmeyer I p. 389, 399 f, 466. – 100. Hübertz III nr. 317, p. 357 f; Hoffmeyer I p. 247 f. – 101. Hübertz III p. 319. – 102. For denne og for de to næste ligesom i øvrigt for de anførte borgerskaber se: *Borgerskabsprotokollen for Århus* (Landsarkiv, Viborg).

TOLDERENS INDBERETNING

Ifølge Deres Welviisheder Magistraten udj Aarhus, Deres til mig er-
gangne Skriftlig forlangende af datto 11te hujus Nestl:, angaaende
hvor Mange fartøyer her tilbyen hiemhørrer, og deres Drægtigheds Summa,
samt Negotien her ved Stædet; Meddeeles følgende til tienstl: efterretning,
nemlig:

Summa paa fartøyerne ^{K)}	fartøyerne Bygnings Facon ^{K)}	Drægtighed	Summa paa fartøyerne	fartøyerne Bygnings Facon	Drægtighed
4	1 Skib	27 lester	15	1 Galioth	15 Lester
	1 ditto	27.		1 ditto	10 ^{1/2}
	1 ditto	22.		1 ditto	14 ^{1/2}
	1 ditto	22 ^{1/2}		1 ditto	9 ^{1/2}
1	1 Bygge	17		1 ditto	8
16	1 Hukert	15		1 ditto	11 ^{1/2}
	1 Kreiert	24 ^{1/2}		1 ditto	12.
	1 ditto	15		1 ditto	8.
	1 ditto	15 ^{1/2}		1 ditto	8.
	1 ditto	14.		1 ditto	11.
	1 ditto	11.		1 ditto	8.
	1 ditto	15.		1 ditto	13 ^{1/2}
	1 ditto	18.		1 ditto	14.
	1 ditto	16.		1 ditto	11.
	1 ditto	14.		1 ditto	8 ^{1/2}
	1 ditto	15 ^{1/2}	1 Jagt	4 lester	
	1 ditto	26.	1 ditto	8.	
3	1 ditto	20.	1 ditto	5.	
	1 ditto	16.	1 ditto	5.	
	1 ditto	12 ^{1/2}	1 ditto	2 ^{1/2}	
	1 ditto	12 ^{1/2}	1 ditto	3 ^{1/2}	
	1 ditto	18.	1 ditto	4 ^{1/2}	
	1 Skude	8 lester	1 ditto	9 lester	
	1 ditto	8 lester	1 ditto	8.	
	1 ditto	9	1 ditto	3.	
				1 færge	20 lester
				Smake	
			1 ditto	14.	
			1 ditto	22.	
-	-	-	= 53 fartøyer	-	690 ^{1/2} lester

*hujus = denne måned. Nestl: = næstleden, betyder vel her blot for nylig.
Drægtighed = lasteevne.*

Af Hvilke fartøyer dend Største deel, fører herfra Til Norge med Korn og fædde vahre, og hvad andet som Her udi Landet voxer og falder; og igien fra bemelte Norge hiemfører hvad som Landet her Mest behøver, saa som Tømmerlast, Saltet Sild, Torsk, Tran, Tørfisk, Jern, tiere, Kalk, og andet meere, og det aaret igiennem, undtagen Nogle faae der af, Kand giøre een Reise paa Øster Søen, med Baglast bort, og igien hiemhænder Hør, Hamp, og Blaar, Samt og nogle paa Kiøbenhafn med fædde vahre, og brendevæd, og igien der afhænder adskillige vahre, som viine, Salt, og andet Meere som der falder; De smaa fartøyer fahrer her imellem Provincierne med Korn vahre og Træskoe, samt hvad andre vahre Een Kiøbmand udi Een Kiøbstad til Een udi Een anden Kiøbstad Kunde forhandle; Men færge Smakerne fahrer Stændig imellem dette og Callundborg, med passagerer, hester og Qvæg; Aarhus ToldCammer dend 16de Jully A^o 1735.

J. F. Schønauff.

KOMMENTAR TIL TOLDERENS INDBERETNING

Summa paa fartøyerne: Kommercelæsten var et rummål for skibets lasteevne. Den blev ved lov af 13/3 1867 fastsat til 2 registertons¹⁰³. Det er således indlysende, hvor latterlig lille hele den århusianske flåde fra 1735 tager sig ud i nutidsøjne, men til sammenligning skal ses, hvad andre danske købstæder kunne fremvise¹⁰⁴.

1735	antal	lasteevne
Århus	53	690 ^{1/2}
Ålborg	33	412
Odense	21	166
Ebeltoft	12	195 ^{1/2}
Horsens	24	(ca. 150?)
Grenå	12	134 ^{1/2}
Randers	15	107
Mariager	5	85

Århus har haft langt den største danske købstadflåde i provinsen. Byens skibe har kunnet laste lige så meget som stiftets øvrige købstæder tilsammen. Hele Sjælland (undtagen København) havde kun 91 skibe i størrelsen 1–28 læster. Fyn og Lolland-Falster var lidt bedre udstyret: 109 og 89 skibe, der var gennemgående lidt større: 3–42 læster. Jylland havde i alt 234 skibe, hvoraf de 175 er anført i skemaet. I hele Danmark fandtes ikke uden for København et skib på 50 læster¹⁰⁵.

På denne baggrund virker det nok overraskende at se, at Åbenrå samtidig havde 19 skibe, der rummede fra 40–70 læster og 21 fra 20–40, Sønderborg havde 52 skibe mellem 10 og 75 læster, Flensborg 50 skibe, hvoriblandt 2 på 80 og 90 læster, i Altona fandtes endog 6 store skibe (70–120 læster)¹⁰⁶.

Hertugdømmerne havde oceangående skibsfart, mens de danske provinser skibe gik i indenrigsfart, på Norge og Østersøen. Den danske fjernskibsfart tog København sig af.

Udviklingen gennem 1700-tallet ses af nedenstående skema.

Århus	antal	lasteevne	Ålborg	antal	lasteevne
1704	63	833	1706	46	471
1711	62	840	1724	36	459 ^{1/2}
1735	53	690 ^{1/2}	1736	33	412
1746	42	553	1746	25	ca. 320
1750	46	618	1768	37	937
1774	34	463			

Nedgangen gennem århundredets første halvdel er klar, men medens den fortsætter for Århus, kommer opgangen for Ålborg i slutningen af århundredet. Fra ca. 1710–50 går Ebeltofts flåde tilbage. Horsens' stagnerer, Randers' og Grenås går lidt frem. I 1711 kunne stiftets øvrige købstæder laste 752 læster, i 1750: 755, mens Århus' lasteevne er sunket fra 840 til 618. Forholdet er altså forrykket lidt i Århus' disfavør¹⁰⁷.

Fartøernes Bygnings Facon: De danske købstæders flåde var i 1735 præget af småskibe af typerne krejert, galiot og jagt. Århus havde tillige 3 smækker, der brugtes til færgefarten på Kalundborg, 3 skuder, 1 hukkert, 1 bysse og 4 lidt større skibe¹⁰⁸.

Krejerten var af nederlandsk oprindelse og fik i 16. årh. stor udbredelse i de nordiske farvande. Formodentlig oprindelig enmastet udviklede den sig til en lille tremastet råsejler, der navnlig brugtes meget i østersøsejladsen. I 1700-tallet førte den polakrigning d. v. s. pælemaster uden mærs og saling. Den førte fok og storsejl samt topsejl på stormasten, alle råsejl, på mesanmasten latinersejl eventuelt gaffelsejl og topsejl på rå. Forude førtes stagsejl, klyver og til tider jager til bovsprydnet. De mindste krejertter har dog måske kun haft to master.

Galieten havde fyldigere former end krejerten, den hørte til den rundgattede skibstype. Den havde ingen overbygning, men stort lasterum og temmelig ringe dybtgående i forhold til størrelsen. De små Århusgalioter har været gaffelsejlere, der i den indre danske fart havde afløst bojerten, det 16. og 17. årh.s lille fragtskib, som galieten havde ikke så lidt til fælles med. Bojerten havde sprydsejl, formodentlig oprindelsen til gaffelsejlet. Den såkaldte 1-mastede galiot førte dog foruden stormasten en lille mesanmast begge med gaffelsejl¹⁰⁹. Stormasten havde desuden bredfok og 2 topsejl på rå, hvortil kom stagfok og forsejl. Det var forløberen for galeasen, der fortrængte den i det følgende århundrede.

Jagten har udviklet sig af den hollandske spejlgattede jagt, som allerede i slutningen af middelalderen har vundet indpas i norden. Den bevarede sikkert en del af sit oprindelige præg således den karakteristiske fyldige overvandsform med spring og fladt agterspejl med udvendig anbragt ror; iøvrigt udvikledes i løbet af 18. årh. navnlig på sydfynske skibsbyggerier en speciel dansk jagttype. Jagten havde en pælemast og førte storsejl på gaffel, samt en løs rå til bredfok og dertil fok, klyver og jager.

Hukkerten var fyldig i skroget med runde stævne, forstævnen let indfaldende, agterstævnen ret; den var uden overbygning. Den århusianske hukkert har sikkert haft en stormast og en lav mesanmast¹¹⁰. På stormasten førtes storsejl, mærs- og bramsejl, alle råsejl, samt et gaffelsejl. Mesanmasten havde gaffelsejl, og forude førtes stagfok, klyver og måske jager.

Smakkerne var fladbundede og rummelige fartøjer, der førte sværd på siderne. De havde en mast og en lille mesanmast anbragt helt agterude på en hækbjælke. På stormasten sattes gaffelsejl og topsejl og muligvis bramsejl. Forsejlene var stagfok, klyver og eventuelt jager. Århus var ifølge Christian 5.s

Brudstykke af et træsnit fra 1720-udgaven af Holbergs »Peder Paars«.

Selvom billedet er samtidigt, skal man dog næppe bygge for sikkert herpå angående smakkens udseende. Ganske vist er fartojet udstyret med sværd og ret buttet i skroget, men smakken har næppe været spejlgattet. Hækbjælken og den særlige anbringelse af rorpinden savnes på billedet, også rigningen tyder på en noget tvivlsom smakke. Iøvrigt karakteriseres illustrationerne til denne tidlige udgave med rette som værende af yderst ringe kunstnerisk værdi (K. Madsen: Illustrationerne til Holbergs Peder Paars. Kbh. 1919 p. 14 ff).

forordning 29/4 1684 forpligtet til at holde 3 færgesmakker til Kalundborgfarten, men de var vist ikke lige gode og gav jævnlig anledning til klager over farten, som Holberg har uødelliggjort i »Peder Paars«¹¹¹.

Vanskeligere er det at bedømme, hvorledes de større skibe har set ud, men det er nok sandsynligt, at betegnelsen skib dækker over en bygningsform, som normalt ikke anvendtes i småskibsfarten. Det har nok været tremastede råsejlere, mens skuderne næppe har haft mere end en mast. Det var en forældet skibstype, som omend med visse ændringer havde sejlet i de indre danske farvande siden middelalderen.

Besætningen på de århusianske fartøjer har ikke været stor i 1735. De største og mellemste smakker skulle foruden skipperen have 2 bådsmænd og 1 velvoksen dreng, de mindste 1 bådsmænd og 1 stor dreng¹¹². Jagterne har næppe fordret mere end 2 mands besætning, skuderne vel sagtens det samme, galioterne 2-4, krejterterne måske 3-6 og de »store« skibe nok 5-7 mand, alt i alt et par hundrede sømænd til at bemane den århusianske flåde¹¹³.

Nogle tal fra Ålborg vil bedst illustrere de ændringer i henseende til skibstyper, der fandt sted i de danske købstæders flåde i løbet af århundredet¹¹⁴.

	1706	1723	1735	1768
Skuder	15 : 192 l	6 : 73 l	2 : 36 l	
Krejterter	9 : 145 ¹ / ₂ l	4 : 74 l	4 : 67 l	
Galioter	7 : 57 l	7 : 73 ¹ / ₂ l	19 : 231 l	24 : 670 ¹ / ₂ l
Jagter	2 : 12 ¹ / ₂ l	7 : 29 ¹ / ₂ l	5 : 30 ¹ / ₂ l	9 : 87 l
Skibe		3 : 107 ¹ / ₂ l		3 : 149 ¹ / ₂ l

103. Love og Anordninger samt offentlige Kundgjørelser Danmarks Lovgivning vedkommende XII 1867 p. 42 ff. – 104. Fra Himm. & Kj. H. 1917 p. 488 f; Holbeck p. 194; Hübertz III p. 206, 209, 212, 214 ff. – 105. E. Holm: Danm.-No.s Hist. 1720-1814 II p. 529; jfr. A. Olsen i Danmarks Søfart og Søhandel I p. 359-400. – 106. E. Holm: Danm.-No.s Hist. 1720-1814 II p. 531; V. Dybdahl i Flensborg Bys Historie II. Kbh. 1955 p. 59; jfr. i øvrigt H. Schlaikier: Aabenraa Skibsfarts Historie. Aabenraa 1929. – 107. Hüberts III nr. 37, 81, 106, 293, 384; Fra Himm. & Kj. H. 1917 p. 488 f; M. Olrik: Afhandling om Aalborgs Handel. Kbh. 1773 kap. 4. – 108. Om skibstyperne se K. Klem: De danske Vej. Kbh. 1941 p. 72 ff (m. billede af hukkert og smakke); L. E. Grandjean & E. Mentze: Danmark og Havet II. Kbh. 1948 p. 195 f, 201 ff (m. billede af hukkert og jagt); B. Landström: Skibet. Kbh. 1961 (m. skitse af hukkert og galiot p. 187 og hollandsk jagt p. 158). Jfr. i øvrigt Danmarks Søfart og Søhandel I; B. Hagedorn: Die Entwicklung der wichtigsten Schiffstypen bis ins 19. Jahrh. (Veröffentlichungen des Vereins für Hamburgische Geschichte I. Berlin 1914). – 109. Der eksisterede også en 3-mastede galiot, som dog gerne var adskilligt større end de små århusianske galioter. Den var fregatrigget (billede af denne i H. Schlaikier: anf. skr. p. 17). – 110. Senere byggedes også 3-mastede huckerter, der mindede om de 3-mastede galioter. De to hukkerttyper kan ses på billederne i K. Klems anf. skr. p. 72 f. – 111. I forordningen stod egentlig, at der skulle holdes 5 ved Århus og 3 ved Kalundborg (J. H. Schou I p. 411), men det må være opgivet som uigennemførligt (Hübertz III nr. 36). Jfr. i øvrigt T. Baumgarten: Færgeløbet mellem Aarhus og Kallundborg samt nogle Bidrag til Aarhus Havns Historie (Aarhus Stifts aarbøger IX 1916 p. 80-117); P. Birkelund & Em. Sejr: Færgeløbet (Aarh. g. Tid. II p. 262-278). – 112. J. H. Schou I p. 411. – 113. Jfr. H. Schlaikier p. 16. – 114. Fra Himm. & Kj. H. 1917 p. 488 f; M. Olrik kap. 4.

HESTE- OG STUDEHANDLERNES KLAGE

Velædle og Velviise Herrer

Borgermestere og Raadmænd,

Da hans Kongelig May^{ts} allernaadigst Behager, at requirere øfrighedens Erklæring og Betenckning om Eet hver steds Negotie, Handtering og Næring, om samme har aftaget eller tiltaget, og hvad dertil kand være Aarsag, med videre saa er vi underteignede ydmygst Bedende, vores Gunstige øfrighed, udi deris Erklæring, Behagentl: Ville erindre og noget røre, om dend stoere Mis Brug og jndpas. som os udi Vores Næring med Hæster. Stude. Kiør [overstregning] og deslige giøres, og til Vores største ruin gaar i Svang, af om-Løbere, Bønder, Bønder Karle og drenge etc. der icke alleene runt om i Landet opkiøber for os det Bæste, men end og til Marckeder gjør os største Fornermelsse, jae uden undseelse drager dermed til Sælland og andre steder, og derved tager Brødet af munden fra Os, som indtet andet har at Leve af eller svare Kongen og Byens skatter og paabuder med; efter saadan erindring, og allerunderdanigst Forrestilling Haaber vi hans Kongl. May^{ts} allernaadigst skierper de om ald Landprang /: hvor under dette og maa være Begreben :/ udgangne Forordninger, til Kiøbstædernes Conservation i saa maadé, Saa at Een hver udi sin Stand og Næring, uden andres fornermelse, som Billigt Burde Leve af Sit, I Vente af gunstig Befordring, og Forsvar, er vi effter pligt

Velædle og Velviise Herrer
Borgermestere og Raadmænds
ydmygste ticnere^K)

Søren Jensen Hatmager M. Rasmussen Gieding
Peder Christensen Lauridz Christenss Gieding
Niels Sørensen Østergaard Knud Thomesen
Jens Gregersen Holsteen D: Krag Anders Pindst.
Niels Magensen Jens Michelss Morup

Aarhus d 23

augt. 1735:

Conservation = bevarelse.

KOMMENTAR TIL HESTE- OG STUDEHANDLERNES KLAGE

Borgermæstere og Raadmænds ydmygste tjenere:

Søren Jensen Hatmager var fra Horsens og tog borgerskab 1704 som hattemager.

Laurs Christensen Gieding havde tilnavn efter sit hjemsted, en lille landsby nord for Mundelstrup. Han tog borgerskab som købmand i 1703.

Mads Rasmussen Gieding, hvis slægt stammede fra samme landsby, var dog selv indfødt og tog borgerskab 1720 som købmand, han ejede gård i Vester-gade ^{114a}.

Peder Christensen kom fra Lisbjerg og blev borger 1726 som avlsmand, hvilket hyppigt forenedes med hestehandel.

Niels Sørensen Østergaard havde sit tilnavn fra Østergaard i Aistrup sogn i Vendsyssel, hvorfra han kom og tog borgerskab som købmand i 1717.

Jens Gregersen Holsteen var fra Ans kro. Han var født 1684 og blev borger 1728 som hestehandler.

Jens Michelsen Morup kom fra Nordby på Samsø som skipper til Århus og fik borgerskab i 1723. Tilnavnet er vel hans fødested Maarup uden for Nordby.

Knud Thomesen er måske identisk med den daglønner K. Thomasen fra Galten, der allerede 1705 havde løst borgerskab.

De ovenanførte var alle otte medunderskrivere på en lignende klage, som fremsendtes fem år tidligere til stiftamtmanden ¹¹⁵.

Anders Pind fra Mygind var født 1702 og havde løst borgerskab året før som hestehandler.

Niels Magensen kan muligvis være den Fløjstrupskipper N. Mogensen, som allerede i 1701 blev borger i byen.

David Kragh boede i 1747 i en våning bag klosteret ¹¹⁶. Han har muligvis ikke haft borgerskab, hvilket ikke var nødvendigt for at drive heste- og kreaturhandel.

Ingen af de nævnte har formodentlig været prangere af format. På herregårdene i Havreballegårds og Stjernholms amter mødte man de betydelige stude- og hestehandlere, heriblandt flere tyskere og hollændere. I dette selskab træffer vi ikke de små århusianske stude- og hestekøbmænd ¹¹⁷.

114 a. Hoffmeyer I p. 466. – 115. Århus stiftamts arkiv: Århusbreve 1730: Brev af 29/1 1730 til Århus stiftsbefalingsmand (Landsarkivet, Viborg). De nævnte og følgende borgerskaber findes i Borgerskabsprotokollen for Århus (Landsarkivet, Viborg). – 116. Hübertz III p. 358. – 117. Hübertz III p. 159. Under krigen havde der været store penge at tjene i stude- og hestehandelen, men få år efter indberetningerne af 1735 nåede kvæggpesten til Danmark og ødelagde erhvervet for en årrække (Danske Samlinger for Hist., Topogr., Personal- og Literaturhist. IV 1868–69 p. 199). Om studehandel se S. Alkærsig i Samlinger til jydsk Hist. og Topogr. 3. Rk. III 1904 p. 527–43; J. Madsen: Studehandelens Historie i Danm. fra de ældste Tider til vore Dage. Kbh. 1908; S. J. Frifelt: Af jydsk Veje sønderud. 3. udg. Ringkøbing 1959.

STIFTAMTMANDENS SVAR PÅ KOLLEGIETS
SPØRGSMÅL

Copia

Christian dend Siete, af Guds Naade, Konge til Danmarck og Norge, de, venders, og gothers, Hertug – udj Slesvig, Holsten, Stormarn, og Dytmersken, Greve udj Oldenborg og Delmenhorst!

Vor Gunst tilforn: Give Vi Dig hermed tilkiende at det er Vores allernaadigste Villie og befaling at du fra alle i det dig allernaadigste anfortroede Stift, Værende Amtmænd, Byernes Magistrater, og andre vedkommende, indhenter deres udførlig[e] Relation, Erklæring og betenchede over effterfølgende Poster.–

Allerunderdanigste Erklæring–

1.

Bliver underdanigst af hans Excell: HEr Ejler Baron og Stiftamtmand over Aarhus Repliceret–

2.

Aarhus Byes districts handel, Næring og brug bestaar ved Joordens Ørkening, Dørkning, og dens Givende afgrøde, hvor med vedkommende, En Miil nær denne Byen, Søger Randers Deels, for kand af Sætte deres Vahre der, Deels, for kand faae bedre Kiøb, paa de behøvende Vahre endher, Hiemme i Deres Egen Byer og Huuse saaat Confluencen, Hertil Byen imod førrige Tiider, er meget Ringe,

3

Udj, og Sieden, Sidste Krigs= Tiider, har Denne Bye meget af Taget Aarsagen og Hoved Raison dertil, skal vitløftig /: Dog icke, Nær, som Ruienen det udfordrer Fordj, baade Vilde det blive alt for Vitløftig, samt Pennen alt for Svag de i Svang Gaaende insolencer, at Referere med Sandfærdighed :/ udj følgende 4de articul blive Repliceret.–

behøvende = nødvendige. Confluencen = færdslen. insolencer = grovheder. Repliceret = besvaret.

4^{de}

Aarhus Bye Er, og bliver anseet for Dend beste Navigabliste Stæd, i dette Stift, Hvilket og i sig Sielf er Sandhed, fordj. Den Ligger for Et aabent Hauv, Dens opkomst, formeerelsse udbredelsse, og underhold, har været og endnu er, af og ved, Navigatienn, Men det beste som Dens Fleurissantzhed skulde Contribuere, Manquerer, 1/ De Skiønneste, Beste, og Største Skiibe, og Skibsromme, er Deels, af fienden i Sidste fejde Tiid, bleven bort Taget, Deels Strandet, og bleven, i Søen med Godss, Mand, og alt,–

2det/ Capitalerne, som ved Den første Post er forsvunden, og de Mange – stoore Kongl: udgifter og Inqvarteringerne, samt Dødsfald fra Byen har medtaget, har Siiden icke været, eller- endnu er, at tilføje Byen saa Danne Skiibe og Skiberomme, Men i Dets Sted, 3 a 4 Smaae Skiibe fra 17 a 20 Læster, Resten 40 og nogle bestaar, i Smaae Krejerter, Skuder, Galioter, og Jagter, som er de fleeste, fra 2 a 16 Læster –

3^{die}/ Ecn God Haufn, Samme har paa Nogle Aar været og endnu er, i dend tilstand, at Skiberommene, icke med Dagelige ordinaire Vand, ind eller ud af den kand komme paa 5 a 6 food, da de for Nogle Aar siden, kunde ind og udkomme med Daglige ordinaire Vande paa 9–10 food, Hvilket for Aarsager De Negotierende og Navigerende, største Omkostning, ja allerstørste fortrædelighed, og Reysernes befordrings forsinckelsse^K), Ey dette alleene, Men endog største Tvær dragt, og uEnighed med Mange Andre, groveheder imellem – Kiøbmænd, Skippere og Baadsmænd, – Alleeneste for, at Den Eene vil udaf Haufnen før den Anden, Hinderer Hver Andere, ey i Ringeste vil fiire eller haale, enten op, eller under, Saaledes, Den der er Riigest og mægtigst paa folck vinder Sejer, Den Ringere og Svageste, maae blive tilbage og opbie een anden Tiid, Hvor over Mange Taber Deres Reisse, Godss, og Skibrommed,– Hvad Estimate, Matrosserne, har for Deres Skipperer og hvor nær de parerer Commando–, De fleeste af Dennems Døgtighed, at giøre Deres for dend Kost, og Hyre de faar, samt Hs. Kongl. Mays^{ts} Tienneste, ved Nødsfald, kand vedkommende best beviidne–

4de Commercien og Negotien Er saagot som øede, ey viides Hvad er Hvilcken – Nest Gudss Hielp, skulde hielpe til Haufnens Vedliige og i Standholdelsse, Byens, med – Alle Dens samtlige Indbyggeres opkomst og Velstand :/ fordj Dend er kommen udj De u Rette og u Kiøndige; Velfornemmelig

Navigabliste = mest sejlbare. Navigatienn = søfarten. Fleurissantzhed = blomstring. Contribuere = bidrage. Manquerer = mangler. Tværdragt = tvædragt, splid. Estimate = agtelse, respekt.

Skipperer og Matrossers; Hænder /: Som Hvercken har Lært eller forstaar Commerce eller Negoce, Mindere bekiendt eller Viidende Dends Høyst fornøden, behøvende Maade som med førerende suiten, Egalite, og Oeconomie /: Hvilcke alle fald holder til Propritairer, Præster, Fogder, Bønder foruden De omløbende Haderslebere, Ribers, og Coldingers Lande Prang^K), paa Landet, og her i Byen, ved Selge Qvinder i alle Huusse, alle Slags Vahre, for Een Ringe ja kommerlig Priiss selger, Hvorover De, som skulde være Kiøbmænd og Kremmere, Nu ey flere er end Femb i Tallet der holder Aabene, Cramboeder, ansees der af at Contribuere, og betaele Hs. Kongl: Mays^t Told, Consumption og accice^K), samt Borgelige Tynger, dertil, af samme Handling, med Deres Famillier & Domêstiquer^K) – maae Subsistere, er og bliver Ruineret, Thj i blant Dem icke over Een der er af den Capacite, eller formuenhed, at kand Kjøbe Ringeste af Sinne Vahre p^f Contant, men maae alt Søge og – tage dem paa Credit, Derimod findes hervel over 300=som Handeler i Smue,^K) inden Lugte Dørre, Ved Selge Konner, etc: som melt, I blant Dem, De der er Capabel alle Deres Vahre p^f Contante fra uden Rigets Lande og Stæder, incognito, at ordinere og Kiøbe, etc: foruden alle Disse meget U=ordentlig, Ususex, imod Commer-cien og Negotien, fra uden Lændiske, Hs. Kongl: Mays^t Riiger, Lande og Provencier samt Stæder, Er for det

5te / Handlingen med Bunden jbid^m meget inconvenable, for Indbyggerne i Særdeelighed Middel og fattige^K) som er de fleeste der inden og mit i Byen er boendess, ved Een for Nogle Aar begiønte Coutume, af Dennem som er boendess ved Poerterne fordj De op og af Kiøber i dend Sted Saadant efter Loven skulde skee paa Axel Torfvne./: Bunden at hvis hand har og farres med i Særdeelighed, Rug, Biug, Haure, Smør, og Oster saa Længe de har Penger, Naar de fattis, eller de ey kand Romme meere paa Lofftetre etc: som er Sielden:/ Permitteris Bunden at Kiøre ind i Deres Gaarder, hvor de om Læsser, gjør 2de af Et og 3de af 2de Læss, hvor Ved Bunden obligeris, at skal Kiøbe hos Dem Alt hvis hand behøver, om endskiønt, hand da Endelig med hans omlæssede Vahre, kommer til Axsel Torfvvet, hvor end hver de i Byen boende maae Kiøbe det behøver, for denne omgangs skyld – stor Dyrere. Bunden, de meeste, derimod Kiøber

behøvende Maade som med førerende suiten = nødvendige metode, som må følge med varehandel. Subsistere = have til livets ophold. ordinere = bestille varer. Ususex = fra skik og brug afvigende. jbid^m = ibidem, betyder sammesteds. inconvenable = urimelig. i dend Sted = i stedet for. Axel Torfvne = torve, der besøges af vogne. at hvis: fejlskrift for: alt hvis = alt, hvad. som er Sielden = hvilket er sjældent. Permitteris = tillades. obligeris = forpligtes til. det behøver = hvad de behøver. de meeste = for det meste.

icke for Enskilling hos Kiøbmændene eller Kræmerne, Svarer hand er obligeret at Kiøbe hvis behøfver ved – Porterne, og om det icke var, saa vil – hand dog Kiøbe der, for hand kand faae alting bedere Kiøb, som er Sandt, for sinne Aarsager, Deels herfor Nomineret, Alle Disse Fem Saa Kortelige demonstrerede Poster Samt De saa nær paa liggende Kiøbstæder har paa Nogle Aar Ruineret og meere endnu vil Ruinere – Indvaanerne, Haufnen og Byen at dend bliver til Et Aare, og fisker Huus^K), som dend er voxet af, Hvilcke 5 Poster saa vel i den 2de og 3de artc: Refereret er inconable ja paa ingen maader viide at Redresseres. kand, uden Saaer, at h^s Kongl. Mays^t af Naade efter giørende Allerunder-Danigste, an Søgning Benaader Byen-
1/ Med Tolden at maa have af alle ind og udgaaende Vare hvor om denne og alle Byer i dette Land, allrunderdanigst, har Supplicerit fra Juny til october 1732, for Een Viss og Taalige Summa, Saa længe Indvaanere, dend ud Lovede accorderede summa Rigtig allrunderdanigst, Er Lægger og betacler, Som og burde strecke sig til de Kiøbsteder her i Jylland der er forSyfnet med Borgermesterer og Raad^m, men ey flere for Egaliten, Oeconomien, udj Commerciem og Negotiem, destobedre at handt hæfve og de vahre, som de andere Smaae Kiøbstæder behøfver og af dem vil Kiøbe at afstaa forbilligst Kiøb-

2de/ Et Kiøbmandss og Kremmers Laugshuuss, med sinne hart behøvende articuler, der ved her jbid^m at faae Een Egalite, dernest Oeconomic, imellem, Kiøbmand, Kremmer, Skipperer og Baads^m, samt alle andere baade for den uden Riiges Commencie og Negotie, som handel og Vandel med Bunden.-

3de/ Ordentliige Politie Betienter^K), som kunde gaae Byefogden, herværende Politie Mester tilhaandc, og paa agte al insolencer udj Handel og Vandel i Byen, med Andet som af Politien dependerer-

4de/ Et Skipper Søe = Laugshuuss, med sinne nødvendige behøevende articuler, for Kiøbmand, - Skipper, Matrosser, som og de der ved hørende og af dependerende articuler, for Reden, Haufnen og Navigationen, hvor efter Een Hver Høy, Laug, Riig, fattig, kunde Lange, liige Ret og Skield –, Som alt af Een dertil anordned Haufne fogedt^K) skulde paa agtes, Commanderis og befaelis, med sine behøfvende Assistanter, De gienstridige, Modtvillige Sindede, Efter Andragende og Sagens befindende, af vedkommende udj Søe = Rettens Laug, blive Mulcterit – og af straffet, i følge dessen – articulers bydende; Om Saadan Et Laugs huuss, dessen articuler, som og

Nomineret = nævnt, omtalt. Redresseres = bringes i orden igen. uden Saaer: uden så er = undtagen således. Supplicerit = ansøgt. Taalige = tålelig dvs. til at bære. Laug = lav. Lange = opnå. dessen = hvis.

for Reeden og haufnen, har Een deel navigerende, Borgere Skipperer, i Tallet 30 = ved Diercs allerunderDanigste ansøgning den 4 February 1720^K) /-. samme in Statuoqvo, er bleven beliggende, i Deres Kongl: Majest^t Høystloflige Cancellie fordj 15ten af de Vældigste, Riigeste, og Mægtigste, da Trafficqverende, og Ved Haufnen Myndige Befalings Mænd, der imod protesterede af frygt om saadan Søgende, blef til Den Alle=Gemeenes Beste, Allernaadigst benaadet, skulde Deres hafte Myndighed og Interesse, Dennem betages, Hvilket Alt Lætteligen, af Deres u=Kierlige meget fattige Raisons og Erklæring, til Deres fattige Næstes beste er at penetrere, nu er Eendeel af samme Protestanter Døde, Mueligt de som Lever igien forlængst har fortrødt deres Protestation, og ønsker som alle, hafde dette Sæc Laug og haufnens art: skulde De endnu Vilde Vedforhen tagene Mesures for blive, der ved kiendess at de ere de Rette sielf giorte efter Alle fordeels Suckende Menopoliister, Var det største Synd, Een heel Bye og saa mange hundrede Siæle, for 5 a 6 eller Nogle fleere Familliers, Fleurissanthed, skulde Liide, Ruineris, og Crepere.-

Byens og Indvaanernes Handlinger med, Rug, Byg, og Haure, samt ald anden afGrøede, – Gud giver, dennem til forhandler af Propritairer og Bønder fører samme med Deres Egne fartøyer til Norge hvor de dem, nu meest maae Studtze imod Vahre der falder, ja maae ud Creditere dem 4 a 6 Maaneder, fordj. Ey er Reede Penger at faae, samme Vahre de her hidfører og Selger, med mere forliiss, end profit, af Aarsag, maae selge for at faae Rede Penger, og for handl: sammelt er kommen I u Kiøndiges Hænder-

Anden fart eller Navigatie haves Her icke nu anden Een liden Galiot, Jagt som gjør 2 a 3 Reisser paa Lubech om Aaret, med Baglast did, og hør, hamp, Tag og Muursteen, der fra hid fører; En Liden Krejer og Galiot Een Reiss paa Riga om Aaret, Paa Engeland, Franchriige, Spanien eller Portogal gandske ingen-

Paa Holland endelig Et Lidet Skib og Huckert hvert andet Aar, En Reisse under Tiiden Navigerer, naar kand faa fragt fra Norge der Did, saa tager de Lidet til Baglast her til Byen., 2de Krejerter En liden Jagt, Navigerer meest paa Kiøbbenhavn og Een deel Smaa Jagter, paa Sælland, Lolland og andre Steder Synder paa-

Statuoqvo = hidtidig tilstand, form. Alle=Gemeenes = almindelige. hafte Myndighed = den myndighed, de havde. fattige Raison = dårlige argumenter. penetrere = gennemskue. haufnens art: = havnens artikler dvs. vedtægter. Mesures = standpunkt. sammelt = som meldt (meddelt).

5

Frabricquer og Manufacturer er ingen^K), icke heller i vores Tiider – været –

6te

Trende allernaadigste Deris Livs Tiid Priviligerede farver, er her, Tvende er i Stand som tillige med bruger over skiererit og Stampen^K) af uldne Tøy Dend 3de er Ruineret. Saa og En Bogbinder Liigeleedes Priviligeret, fleere er her icke, Ey heller er her Nogle Menopoliske, uden de sielf giorte udj den 4de art: Refscrerit

7de K)

Hvilche og hvor mange Slags – Societeter, og Laug, her er, Da findes ingen, men af Skoemagerer, Handskemagerer, Snidkerer, Smidde, – Bødker, og Muurmester Lauger, af de seeneste saavel som Huus og Skibstømmermand fleere end behøvedess –

8^{de}

Bliver vide den første Post herudjnden af Hs. Excellence H^r Ejler Baron af Holck Erklæret

Og saa snart slige efterretninger ere indhentede, haver du samme fellige med dit Allerunderdanigst hosføjede Betenchende, over hvis du derved maatte finde at erindre, til os self immediate at indsende, og ellers AllerunderDanigst indberette: At dette Vores allernaadigst Rescript dig er til hende kommen. Hermed skeer vor Villie, Befalendes dig Gud. Skrevet paa Vor Slot Hirtzholm dend 25 Junii 1735. –

Under vor Kongl: Haand og Signet

Christian R.

I:F: Holstein, P:I: Borneman. O: Thott.^K)

Befaling til H^{Er} Stifts AmtMand-
Baron h^{Er} Eyler Holck

P. Mule

Aarhus 10 Augt 1735

Conform original: Tofte Aarhus-
20 January 1736 / af Ped^r Laasbye^K)

over skiererit = overskæring, en proces, hvorved luven klippes til en passende længde. fellige med = sammen med. erindre = bemærke. immediate = øjeblikkelig.

KOMMENTAR TIL STIFTAMTMANDENS SVAR PÅ KOLLEGIETS SPØRGSMÅL

Reysernes befordrings forsinckelse: Dette klages der over for smakkerne allerede 1704¹¹⁸.

Hadersleveres, koldingers og riberes landprang: Allerede 1732 klages der over landprang fra disse folk og fra fredericianske jøder, ringkøbingere, holstebroere og westfalere med alenkram, krydderier, tobak, sukker, indigo o. s. v. I Kyssing har de åbenbart holdt smuglerhavn¹¹⁹.

Accise: var en ældre afgift på import af fremmede drikkevarer og udskænkning af øl og vin, samt maltbrygning. Den var nu indgået i konsumtionen, men betegnelsen benyttedes stadig¹²⁰.

Doméstiquer: Tjenestefolk var et uundværligt befolkningselement i 18. årh.s byer, hvor så meget arbejde, som nu helt eller delvis er overtaget af industrien, måtte foregå i hjemmene. I Horsens udgjorde tyendeklassen i 1769 14–15 % af bysamfundet¹²¹.

Over 300 som Handeler i Smue: Dette tal er i alt fald overdrevet, men stort har det nok været¹²².

Fattige: I 1732 fik 106 personer fattigunderstøttelse. Det er dog ikke specielt stort sammenlignet med Horsens (77) og Randers (54). I 1726 slap ca. 1/3 af borgerskabet for at betale skat, men et lignende forhold finder man dog allerede 1706, da tiderne var bedre¹²³.

Et Aare og fiskerhus: Her er tale om en misforståelse af oprindelsen til byens navn. Den afspejler sig også i byvåbnet.

Politie Betienter: Navnet politibetjent optræder fra 1728 i byens kærnerrenskaber. Politibetjenten havde afløst den tidligere betegnelse bysvend, og lønnedes med 20 dlr. om året. I 1754 havde Århus to pilitibetjente, som fik 20 rdr. og frit logi i årsløn. Så sent som 1847 bestod Århus' politistyrke kun af tre mand^{123a}.

Haufne fogedt: Byen havde en havnefoged, som skulle holde orden, overvåge havnesejladsen og tilse bolværker og broer, men han fik ingen assistenter som

følge af relationen i 1735. Havnefogeden skulle gøre indberetning til havneinspektorerne, et udvalg på 5 mand, nemlig byens vejer og måler, en magistratsrepræsentant, en købmand og to afdankede skippere. Der fandtes i 1738 en hel del havneartikler, hvad enten de så har været frugten af disse års ihærdige arbejde for ophjælpning af havnen, eller de har været af ældre dato ^{123b}.

Århus fjerde bysegel fra 1672, der brugtes lige til 1900, viser huset med årerne.

Motivet var overført fra det tredje segl fra 1648 og efterlignedes i rådstuesegl og flere lavssegel f. eks. hattemagersvendenes (s. 22). Det benyttedes tillige som justeringsstempel fra 1698-1828 (H. Søgaard: Århus bys segl, Årh. stifts årb. XLVII 1954 p. 5-21).

Ansøgning den 4 February 1720: Denne ansøgning, som mødte modstand hos 15 af de vældigste, rigeste og mægtigste af de på havnen trafikerende kunne tyde på, at krigens handelsmagnater har villet udnytte de gode konjunkturer mest muligt og ikke er vejet tilbage for at tage hensynsløse midler i brug. Det er næppe forkert at betragte episoden her som et tidligt udslag af spændingen mellem en magistratsklige og en efterhånden ret udbredt borgeropposition, der i 1720'erne gentagne gange sluttede op om folk som Peder Laasbye og Hans Buchtrup og bød magistraten spidsen. Allerede i denne sag har Laasbye været den drivende kraft, som det fremgår af hans egen separatskrivelse (se s. 75).

Fabriquer og Manufacturer er ingen: Dette er ikke helt korrekt. Gyllings tobaksspinderi er allerede nævnt (p. 26), og borgmester Wendelbo drev i 1709 et manufaktur, der fremstillede jern og kobber i Grå mølle ved Egå. Det omdannedes senere til sømfabrik. I 1735 ejedes Grå mølle af Jens Andersen Møller, der drev den som kobbermanufaktur med kgl. privilegium af 13/11 1713. En kobbermølle fandtes i 1701 desuden ved Nymølle imellem Varna og Thors mølle drevet af Hieronymus Basballe, en slægtning til borgmesteren ¹²⁴.

Stampen: Farver Andreas Stæhr holdt således stampemølle i Thors mølle ¹²⁵.

Post 7: Dette punkt er faktisk ikke fyldestgørende besvaret, og der mangler mange oplysninger i forhold til magistratens indberetning til stiftamtmanden (se p. 21 ff).

Holstein må i Laasbyes afskrift være skrevet med galt forbogstav. Det må være lensgreve Johan Ludvig Holstein 1694–1763, der netop 3 mdr. tidligere var indtrådt i Konseillet (statsrådet) samtidig med, at han som oversekretær havde overtaget ledelsen af Danske kancelli efter baron Iver Rosenkrantz. Han havde siden 1734 været deputeret ved finanserne.

Philip Julius Borneman 1680–1740 var ligesom Holstein i 1734 udnævnt til finansdeputeret.

Otto Thott 1703–85 var ligeledes i 1734 blevet finansdeputeret, og ved General-Landets-Økonomi og Kommercekollegiums oprettelse indtrådte han som deputant i dette, hvis chef han blev fra 1746–59. Han efterlod sig den hidtil største danske privatbogsamling, som for størstepartens vedkommende findes på Det kongelige Bibliotek ¹²⁶.

Peder Laasbye, som vedlagde separatindberetning, var vel byens markanteste personlighed. Han var søn af den rige borgmester Jens Rasmussen L., hvis store gård på Immervad, nuværende borgmestergård i Den gamle by, han arvede. Han var født 1681 og tog borgerskab 1709 med købmandsskab. I 1723 nævnes han som kæmner, men stod i 1728 i skarpt modsætningsforhold til magistraten. Han må nok betragtes som leder af den udbredte opposition, som navnlig var rettet imod den selvrådige og upopulære Basballe. Derfor holdt man længe Laasbye uden for rådet, men han havde stiftamtmandens bevågenhed og blev derfor straks, da han kom ind, kgl. udpeget borgmester som Eggers' efterfølger. Efter nogen uoverensstemmelse lykkedes det at knække det gamle magistratsvælde. Stæhr og Basballe måtte gå. Økonomisk har Laasbye stået på svage fødder på dette tidspunkt. Året efter gik han fallit. Han fortsatte dog som borgmester til sin død i 1761 ¹²⁷.

118. Hübertz III nr. 36. – 119. Hübertz III nr. 278. – 120. L. V. Birck p. 118–136. – 121. Acta Jul. IV, 2 p. 70 f. – 122. Aarh. g. Tid. I p. 345 f. – 123. Hübertz III nr. 275; Aarh. g. Tid. I p. 352. – 123a. Aarh. g. Tid. I p. 427, II p. 312 f; Århus bys breve 1754: Indberetninger til stiftamtet fra magistraten 18/3 om Århus bys tilstand (Landsarkiv, Viborg). – 123 b. Aarh. g. Tid. II p. 200 ff, 204 ff. – 124. Hübertz III p. 42; Hist. Tidsskr. 5. Rk. I p. 134; Hoffmeyer II p. 165 f; P. Jensen i Århus stifts årbøger (51–52) 1959 p. 36. – 125. Årh. stifts årb. 1959 p. 28 ff. – 126. Dansk biografisk Leksikon. – 127. Hoffmeyer I p. 430 ff, 441; Hübertz II p. 335, III nr. 213, 326; Aarh. g. Tid. I p. 202, 338, 347, 414 ff; Borgerskabsprotokollen for Århus (Landsarkiv, Viborg).

STIFTAMTMANDENS INDBERETNING

Stormægtigste Konge,
Allernaadigste Arfve Herre,

Udj allerunderdanigst Følge deris Kongelige Majestets, Allernaadigste till mig Ergangne rescript, daterit Hirtz Holmen dend 25de Juny Indeværende Aar, Angaaende tilstanden udj det mig Allernaadigst Anbetroede Aarhus Stift, saa vell i Kiøbsteederne, som paa Landet, Hafver Jeg det snariste skee Kunde, Fra Alle Ved Kommende ladet Indhente, de under-Retninger, som tiid Efter Anden Ere indløben, Saaledes som de herhos in orriginalj Allerunderdanigst Fra N^o I. till N° II. inclusive, for deris Kongelige Majestets Fødder nedlegges, hvorhos Min Allerunderdanigste Betenkning er Saaledis,

N^o1 Aarhus Kiøbsted, Angaaende, da hafver dend vell udj forige Seculo-Været udj Bedre stand, Mens først Ved En Deel Kiøbsteeders opkomst udj dends Ner værelse, der nu sielf hendter adschillige Vare de tilforne Her udj Aarhus sig tillhandlede, 2, En deel bemidlede store Negotianter tiid Efter Anden Ere bortdøde, hvis Arfvinger ikke hafver Villet fortsatte Handellen, mens Capitalerne Andetsteds hen fra Byen uddraget, 3de dend langvarige Krieg med Sverrig, hvorudj Mange af de beste Fartøjer med andet meere Er blefven Forliist, og sidst dend dereffter her værende stercke indqvartering, udj mange Aar, Merckelig aftagen, Men efter gud forleenede dend ønskelige fred, og Indqvarteringen nu saavit er ophævet, at i steden derfor betalis En taalelig penge, begynder byen igien, saavit tiderne, hvortill og Kand tillegges Haufnens vanschelighed, det hafver tilladt at tilltage, baade udj Negotien og Bygninger,

Heldst dend hid indtill I Svang gaaende Land prang, Ved giordte anstalter, mestendeelen Er forsvunden, og meere tiid efter Anden Kand skee, naar Kiøbsteederne paa en sindig maade herom inquirerer, og dereffter af vedkommende behørig vorder Soutinerit Heldst denne Aabne Province, till, Landprang Særdeelis gifver Leylighed, Som Ellers udj Haufnens forbedring^K), der udj saa mange Aaringer, U-vedgiordt Hafver henhvilet, sikkerlig Byens

Seculo = århundrede. Ner værelse = nærhed. Merckelig aftagen = bemærkelsesværdig tilbagegang. Soutinerit = støttet.

meste Vellærdt Er bestaaende, Og Magistraten her i Byen Ved min foranstaltning og Borgerskabets Samschud, samt Andre Byens penge, nu er I Verck med, at lade Haufnen eller saa Kaldede Mindehofvet, Ved dend Norder Side, paa en 15. a 16 allen for lenge, saa og Allereede Ladet Bygge en Mudder pram, Indløbet at Rensse, paa det de store Fartøjer. af 1000. till 1600. tønder og Kunde indflyde, Hvilket ved guds Bistand, Inden tillkommende Sommers udgang blifver færdig, saa er haabet till Byens forbedring, med tiden Endnu større, heldst Om Slig Reparation Endnu ikke Motte tillstrekke, de formuende, Endten af Consumptionens Ofverschud, eller paa Anden maade motte tillholdes at Være Eenige, till middell der vell Kunde udfindes, till haufnens fuldkommen I Stand Settelse, thj om end schønt de fleeste af indbyggerne ikke Kand holdes for Vell hafvende, Findes her dog en deel smukke bemidlede Mænd, der baade hafver begreb, samt Efne og villie, at Prosequere dend En deell aftagne Handell, hvis goede intention, ieg derfor, Ved forre Kommende tillfælde, desto Meere Aarsages, udj deris Kongl: Maysts: Allernaadigst Protection, Allerunderdanigst at recommendere; Det almindelig Klagemaall, denne saavell som de Andre Kiøbsteeder forredrager, till en deell deris aftagelse, ofver Kroerhold og brendviins Brenden paa landet, blifver efter deris Kongel: Mayts: høypriisseligste forordning, det alleryderste mueligt, dagligen, naar og paa hvad sted derofver Besværges, Hemmet, om End Skjøndt Bunden, heldst de Bemidlede, meget synes derved at svekkes, dets aarsage et og Andet sted, meget formastelig hafver imod tagen, de till inquisition fra Kiøbsteederne udskikkede, Hvilket Endelig Kand Præcaveris, naar slige Opsetzige Bønder, tillbørligen Vorder afstraffet, og deris Kongel: Maytt: derefter Allernaadigst, Confirmerer. de paa landet mest u: omgængelige og till Reisendes fornødenste Kroer, hvorved de mindre Kroerier, og Bønderne sielf I deres Brenden, desto Nøjere obserueris. Dernest og at Kiøbstedmanden, efter Allernaadigst Forordningens tillhold, Ved inquisitionerne udsender Moderate og fornuftige Borgere, under direction af en Magistrats persohn Eller Byefoget, og ikke aftakkede folk, liiderlige daglønnere og fordrukne persohner, der, paa inquisitionen u:billig opfører Sig, hvorved bunden irriteris, som Ender sig med et Klageligt Excempell, hvoraf denne Bye Kand Bære Vidne, og Hvilcken Sag, ieg formodentlig Nødes till for deris Kongel: Maytt: Nermere at Andrage, og en Allernaadigst Resulotion, derudj Allerunderdanigst, at udbeede,

Prosequere = forfølge. intention = hensigt. Præcaveris = forebygges. Confirmerer = stadfæster.

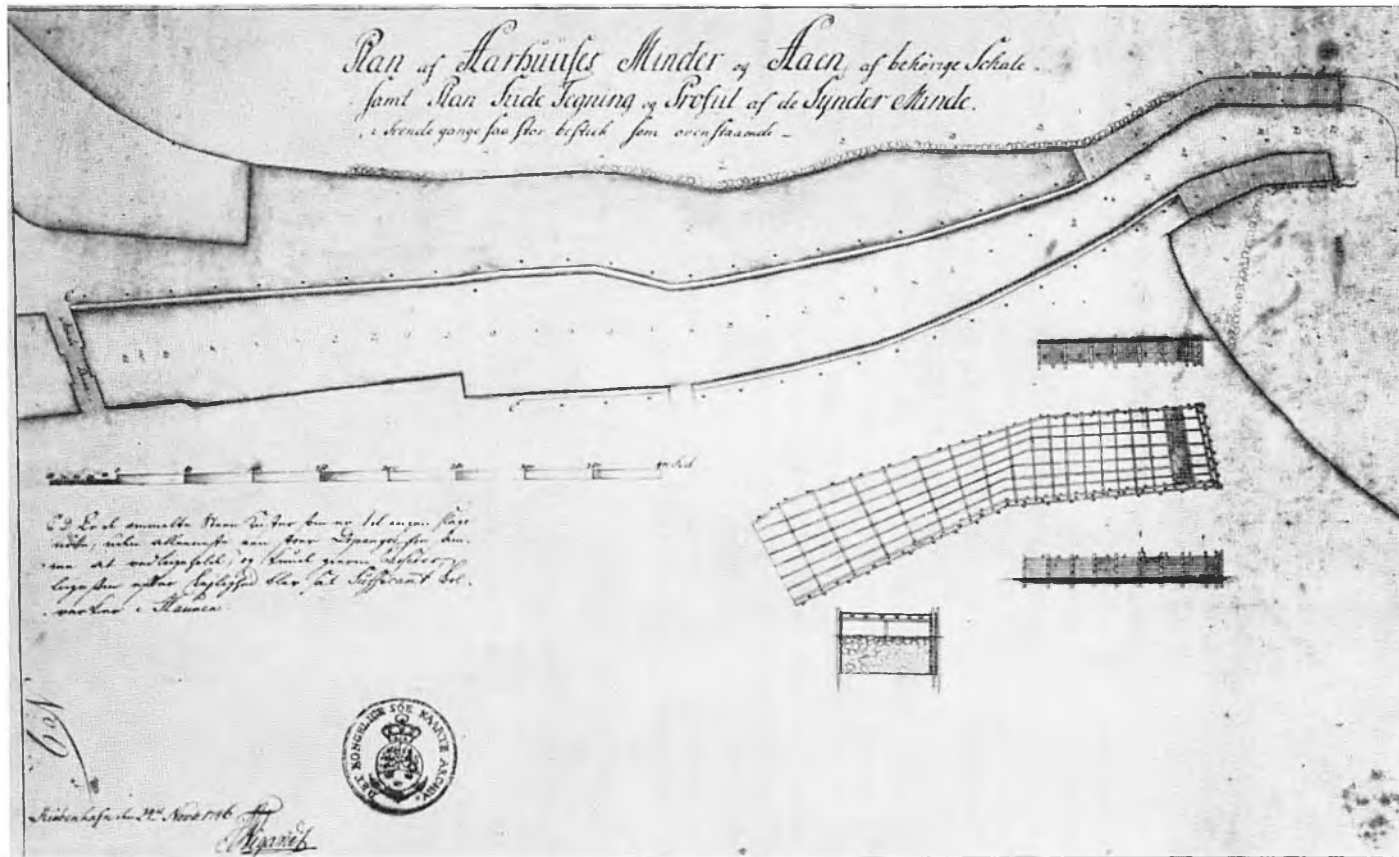
KOMMENTAR TIL STIFTAMTMANDENS BERETNING

Haufnens forbedring: Havnen havde vitterligt i længere tid været i en elendig forfatning ^{127a}. I 1726 nægtede smakkeskipperne simpelthen at betale bropenge, før magistraten lod det søndre mindehoveds brøstfældighed afhjælpe. Hans majestæt havde i øvrigt selv haft lejlighed til at stifte bekendtskab med Århus havn, da han aflagde et besøg i byen 1733. Den kongelige fregat ankrede op på reden uden for mindet, og i en båd roedes Christian VI ind gennem stinkende renovation og tangmasser i havnemundingen. Monarken kunne efter dette selvsyn ikke være i fjerneste tvivl om, at en oprensning af åhavnen i alt fald ikke var uberettiget. Århus fik ved denne lejlighed et kongeligt løfte om en muddermølle. Denne ankom dog først i 1737, og forinden havde man altså måttet klare sig med den her omtalte mudderpram. Muddermøllen gjorde virkelig sin nytte. I slutningen af 1730'erne kunne fartøjer, der stak 6–7 fod glide til bolværk; men den var unægtelig også kostbar i brug, så havnen måtte bl. a. hertil optage lån. I 1739 lå havnens indtægter på ca. 150–200 dlr., udgifterne løb op på 2400 dlr. Der blev virkelig sat noget ind på en havneforbedring i disse år.

En sådan indsats var åbenbart også påkrævet. Til trods for stiftamtmandens rosende omtale af det allerede igangsatte arbejde i 1735 fandt regeringen dog anledning til en henstilling året efter om at bringe havnen i tilbørlig stand. Det viste sig da, at flere private lodsejere havde sat sig ud over deres forpligtelser til at vedligeholde deres bolværker langs åen, så disse i henved 10 år var forfaldet. Her blev nu skredet ind. Riisskov leverede bjælker til havnens bolværker, men de måtte jævnlig udbedres p. gr. af pæleorm og østenstorme, der i løbet af 5–6 år kunne ødelægge et bolværk. Stormene gjorde desuden indsejlingen i det snævre minde yderst vanskelig. Århus var ligefrem bekendt for sit frygtede minde ^{127b}.

Efter havneforlængelsen i 1730'erne nåede mindehavnen sin fulde udbygning og målte fra Mindebro til mindehovederne i 1741 490 alen langs nordre bolværk. Men løbet var smalt. I 1760'erne var indløbet knap 18 alen mellem mindehovederne. Det udvidede sig dog noget indefter. Der var i 1735 plads til over 100 skibe, og selv om de ikke var ret store, har der i alt fald ikke været meget plads at manøvre på. At man har kunnet komme i vejen for hinanden, og at der kunne opstå stridigheder om at komme ud eller ind gennem det smalle løb, er forståeligt.

Hvor stor besejlingen af Århus var i 1735, tør vel næppe siges så sikkert. I 1769 anløb 187 skibe på over 2 læster havnen, og i 1771 anslås, at der årligt

Plan over Aarhus havn 1746, som den tog sig ud efter de energiske forbedringsarbejder i slutningen af 1730'erne.

Kopi opbevaret i »Den gamle By« efter en farvelagt håndtegning fra Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling. Det er en opmåling af havnen færdigtegnet i Kbh. 24. november 1746, som stammer fra Sokortarkivet, udført af Wigandt. Tekstpåskriften lyder: »Plan af Aarhuus Minder og Aaen, af behørige Scale samt Plan. - Side Tegning og Profil af de Synder Minde i trede Gange saa stor Bestick som ovenstaaende«. Originalen er i målestok 1 : 2000 og angivet i fod.

kom ca. 200 skibe til Århus. I 1774 gjorde 34 århusianske skibe 130 rejser, altså gennemsnitligt 4 rejser. Et lignende gennemsnit ville i 1735 give ca. 200 rejser, hvilket måske ikke er så forkert anslået. I 1731 repræsenterede rejserne til Norge som nævnt (s. 43 f) ca. 100. Egentlig stigning i besejlingen spores først omkr. 1800, da byens egen flåde også vokser.

Har borgerskabet fremstillet situationen i rigelig mørke toner, må stiftamtmanden vist siges at se vel optimistisk på fremtidsudsigterne. At indkvarteringen var afløst af en »taalelig penge«, vil borgerskabet næppe give ham medhold i så lidt som, at landprang »mestendeelen Er forsvunden«. I 1747 hævdes indkvarteringsbyrden stadig at beløbe sig til 2000 rdr. årligt, og klagerne over landprang lyder nu højere end nogensinde. Med krohold og brændevinsbrænding er det også galt endnu¹²⁸. Med stolthed tog stiftamtmanden sin del af æren for den påbegyndte udbygning af havnen, så den skulle kunne tage skibe på 40–60 læster, det samme som i begyndelsen af århundredet¹²⁹. Men dette projekt indfriele ikke forventningerne. Trods muddermaskinen fik havnen ikke den ønskede dybde, og trods store ofre var der stadig skavanker. I 1743 truede det søndre molehoved med at styrte ud og spærre farten. En højst fornøden istandsættelse af bolværker og Mindebro vil koste 3000 rdr., en ordentlig meget mere, og havnens regnskab viste et sørgeligt underskud¹³⁰. Købmandslavshuset fik man heller ikke, ønsket genoptoges i 1747. Derimod bad man i 1747 så inderligt om, at byens markjorder *ikke* må udlejes eller bruges af fremmede¹³¹. Ja, sådan kan synspunkter jo skifte, og jordværdier forresten også.

127 a. Om havnen se især E. Sejr: Træk af Aarhus Havns Historie. Århus 1937 p. 9–10; J. Clausen i Aarh. g. Tid. II p. 192–206; Hübertz III nr. 352. – 127 b. Holger Jacobæus (1650–1701) nævner i sin rejsedagbog blandt de 3 ting Århus var bekendt for: »Mindet« (Nye Samlinger til den Danske Historie III p. 188 ved P. F. Suhm). – 128. Hübertz III nr. 399 (pkt. 2–5, 7). – 129. Omkr. 1700 kunne 1 skude på 10 læster rumme 250 tdr. korn (S. Aakjær i Nordisk Kultur XXX p. 216). – 130. Hübertz III nr. 352. – 131. Hübertz III nr. 399 (pkt. 6, 8).

PEDER LAASBYES SKRIVELSE:

Deres Excellence –
Høy velbaarne, Høy ædle og Velbaarne –
Velædle og Velbiurdige Herrer –

Om Endskiønt er bekiendt, at de forhenværende samtl: Magistraten, allerunderdanigst har givet Erklæring, tillige med Eendeel af Borgerskabet jbid^m, paa Deres Kongl: Maysts allernaadigste Rescript, af Hirstzholm den 25 Juny 1735 til H^s Excell: HEr Ejler Baron af Holck, Vores Naadige Stift Amtmand. Saa understaar Jeg Dog herved, udj allerdybeste underdanighed, efter Deres Kongl: Mays^t Allernaadigste Villie og Befaling; En Allerunderdanigste Replique paa samme Deres Kongl: Mays^t Rescript, herved at fremsende /:hvilcke Borgerskabet Var tilføyet at skulde have indgivet, men skeede icke:/ med underdanigst Bøn, Deres Excell: og Høye Herrer vil i Naade tage denne Min importunitet, samt ved Deres Høst formoevende Hielpe Byen til, Tolden, efter giorte ansøgninger, Kiøbmandss Laugss Huuss, som er Moveret i den 4de Post, om Skipp^r Laugsshuus som er søgt og Ligger i Cancelliet af mig skrevet samt af alle Skipp^e under skrevet, at det først maae blive Confirmeret, Liige saadan som den er, med den Clausul /: Hvad Andere Nøttige Art^r ved Aarenes og Tiidernes for Anddringer, og kand af alle ved kommende for got Er agtes, har De uden Viidere forre Spørgelser, og Confirmation af Deres Kongl: Mays^t, Ved der Værende Magistratens Concens at tilsette og fratage, udj den der til authoriserede Protocoll indføre, Der Efter skal strax om Kiøb^m Laugs Huus Allerunderdanigst blive ansøgt – Jeg Recommenderer Mig og Lever med aldhengivende – Soumission –

Deres Excellence –
Høy Velbaarne, Høyædle og Velbaarne –
Velædle og Velbiurdige Herrers
Under Danige og –
Allerskyldigste
Tiener –
Ped^r Laasbye

Aarhus 20 January
1736 /

Replique = svar. importunitet = frækhed, påtrængenhed. Høst formoevende = højst formående. Moveret = bevæget (dvs. berørt). Concens = samklang, tilslutning. Soumission = Submission: Underkastelse, Ydmyghed.

KONKLUSION

Borgerskabets vurdering af byens tilstand i 1735 og årsagen til den tilbagegang, der iagttages, kan ikke affærdiges. Der ligger realiteter bag ved, men fremstillingen er unægtelig ikke nøgtern. »Som dend Saarede, der af Svien jefnlig erindres at klage sig«, har man her grebet chancen.

Århus havde lidt store krigstab og måttet bløde store krigsskatter¹³², men havde også tjent store penge ikke blot før, men også under krigen. »Den Kiøbstad som tilforn i Jylland haver haft en smuck liden Handel og meest fordeelagtig for heele Byen, haver været Aarhus Bye, hvorfra og for nogle faa Aar siden haver været mange Fahrtoyer, men nu som andre Byer meget forringes«¹³³. Tilbagegangen skyldes især havnens forringelse og de dårlige tider for kornhandel, men krigens muligheder synes desuden at have skabt en konkurrence fra nabo-byerne, som man ikke før havde kendt. Byens opland var blevet mindre. I handelen var alt sat på eet kort: kornhandel, især på Norge, og hertil var tiderne blevet dårlige. Århus var dog stadig efter Ålborg den betydeligste provinshandelsby i Danmark, og dens flåde og skibsfart oversteg alle de øvrige danske provinsbyers, omend ingen af delene sagde så meget. Vel fandtes her »en deel smukke be-

Aarhus Bye. Byens Zandel: 1.) Udslags Korn- Handel, hvoraf en stor Deel gaacer til Norge imod Tømmer og Jern; 2.) Agerdyrkning, Maltgiøren, Søefart; 3.) Handel med omliggende Proprietairer, Præster og Bønder imod al slags Korn og Fede- Vare, Hor- og Blaar- Lærreb; 4.) Vll- og Brendevins- Sal.

Ophielses: 1.) Havnens Forbedring; 2.) At Jorder, som ere komne fra Bye, kunde efter Haanden efter sidste Allernaadigste Anordning igienkjøbes til Bye; 3.) At Kiøbmændenes Sal blev indskrænket ved at nyde et Laug; 4.) At Bye, som har en anseelig Handel, nød Oplags- Frihed.

Uddrag fra »Oeconomiske Betragtninger om Aarhus-Stift« ved Hans de Hofman 1757 p. 98.

Situationen har ikke ændret sig væsentligt siden 1735. Havde man forventet, at indberetningerne i 1735 skulle foranledige forbedringer, blev man skuffet; tværtimod kunne man stadig rore de samme strenge langt op i århundredet med samme fattige resultat.

midlede Mænd«, dog ikke så mange, og navnlig ikke så bemidlede som i Ålborg¹³⁴, men de store skibe var borte, og de store indtjeningsmuligheder, der kunne ligge i sådanne skibe, havde regeringen afskåret provinsbyerne fra¹³⁵. Koncentrationen af landets udenrigshandel i hovedstaden ydede et tryk på de danske provinsbyer, hvis skibe henvistes til indenrigsfart og nærtrafik på Norge og Østersøen. Dette skulle blive skæbnesvangert, da de gode tider oprandt for dansk skibsfart i sidste halvdel af århundredet. Det er hverken Århus eller andre danske provinsbyer, hvis skibe var for små, men hertugdømmernes og Norges byer med de langt større skibe, der får chancen for at vinde med efter København. Under sådanne forhold måtte indkvarteringsbyrden føles hårdt, så meget mere som kapitaler åbenbart var draget bort fra byen til steder, hvor der var bedre gevinstmuligheder. Handelsmænd med opdrift i sig søgte til København¹³⁶.

Landprang, brændevinsbrænding og smugkroer var stadige omkvæd på byernes klager, og selvom de ruinerende følger heraf for købstadnæringen, der jo i sammenligning var hårdt presset af told- og konsumtionsafgifter, vel ofte er blevet overdrevet, synes i alt fald Århus' krambodshandel at have lidt en del skade derved; men det var et onde, som hverken stat eller magistrat dengang havde kontrolmuligheder til at komme til livs.

Håndværket har haft dårlige vilkår i Århus sammenholdt med andre danske købstæder. Der var forbavsende mange uorganiserede, og uddannelsesmuligheder og sociale forhold har ikke været de bedste. Hvor meget konkurrencen fra de afdankede militære kan have betydet, er det svært at sige, men flere håndværkere i forhold til indbyggertallet har i alt fald kunnet ernære sig – og ernære sig bedre – i Randers, Horsens og Viborg, ikke at tale om Odense. Ålborg og Århus var sø- og handelsbyer, Odense håndværkerby, og heri ligger vel forklaringen på, at Odense løb om ved de to jyske byer i indbyggertal, da handelen gik trange kår imøde efter den store nordiske krig.

132. Hoffmeyer anslår, at Århus 1710–20 har betalt 100.000 rdr. i ekstraordinære skatter (II p. 176). – 133. Således skriver den vendsysselske godsejer Jørgen Bilde i 1730 i sit »For-slag om Jyllands slette Tilstands Forbedring« (Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie IV. Kbh. 1868–69 p. 207). – 134. Handelen i Ålborg regeres af en halv snes købmænd, og de andre lever af dem, som de kan, skriver Bilde (sammest). I 1717 betalte en enke i Ålborg alene 1450 rdr. i krigsstyr (E. Holm: Danm.-No.s indre Hist. 1660–1720 II p. 376). – 135. I 1747 klager Århuskøbmændene over den begunstigeelse, København nød i importen af »de 4 species« ved nedslag i tolden for de varepartier, der gik til provinsbyerne (Hübertz III p. 364 f). – 136. Oluf Blach (se side 48) er et eksempel herpå, men ikke det eneste.

BILLEDFORTEGNELSE

Kort over Århus by	12
Stiftamtmand Eiler baron Holck	20
Håndværkersegl fra Århus	22
Måle- og vægtredskaber fra Århus	24
Lavsting fra århusianske håndværkslav	27
Bagerlavets fattigbøsse fra Århus	30
Kornloft i S. M. Holsts gård	35
Hjelm til en brændevinskedel	38
Borgerskabets underskrifter	40
Århusianske mål	45
Århusiansk federal til en kridtpibe	47
Dørhammer fra Århus	48
Det oprindelige »Trods Katholm«	49
Porthammer fra Århus	50
Brudstykke af et træsnit fra »Peder Paar« 1720	56
Århus bysegl fra 1672	68
Plan over Århus havn 1746	73
Tekstuddrag om Århus fra 1757	76

PUBLIKATIONER

udgivet af

ÅRHUS BYHISTORISKE UDVALG

BARN I ÅRHUS. Redigeret af *Åge Bredsted, Vagn Dybdahl* og *Emanuel Sejr*. 1956. 139 sider. Udsolgt.

BARN I ÅRHUS. Anden samling. Redigeret af *Åge Bredsted, Vagn Dybdahl* og *Emanuel Sejr*. 1957. 183 sider. Udsolgt.

ÅRHUS-PROMENADE 1909–59. Redigeret af *Vagn Dybdahl* og *Finn H. Lauridsen*. 1958. 244 sider. Udsolgt.

Rasmus Nielsen: AARHUS I FYRRERNE. Ny udgave med oplysende noter af *Emanuel Sejr*. 1959. 164 sider. Kr. 19.50.

Emanuel Sejr: GAMLE ÅRHUSGADER. 1960. 154 sider. Udsolgt.

Helge Søgaard: DET ÆLDSTE ÅRHUS. 1961. 114 sider, 26 plancher. Kr. 27.50.

Emanuel Sejr: GAMLE ÅRHUSGADER. Anden samling. 1961. 160 sider. Udsolgt.

FREMMEDE SER PÅ ÅRHUS. Redigeret af *Finn H. Lauridsen*. 1962. 247 sider. Udsolgt.

ERHVERV I ÅRHUS 1735. Ved *Poul Enemark*. 1963. 80 sider. Kr. 10.00.